

Едуар Антон Ето

ОПОВІДЬ АРТУРА
ГОРДОНА ПІМА

Едгар Аллан По
Оповідь Артура Гордона Піма

© К. О. Шахова, передмова, 2017

© Н. Д. Білик, примітки, 2017

© О. Федчишин, художнє оформлення, 2021

Начерки до портрета

Едгар Аллан По написав відносно небагато. Все створене ним у царині поезії та прози можна об'єднати у двох томах: *in quarto* – вірші, *in folio* – оповідання. Але під обкладинками цих книг напрочуд багато шедеврів світового рівня. Час уже відібрав найкраще з доробку письменника, і ми досі дивуємось величі й незвичайності таланту По. Твори «Крук», «Аннабел Лі», «Улялюм», «Ельдорадо», «Падіння дому Ашерів», «Маска Червоної Смерті», «Чорний кіт», «Золотий жук» живуть у пам'яті поколінь читачів як сліпучий образний і чуттєвий спалах. Музика й барви цих творів, як усе незвичне, новаторське, зухвале, вкарбовуються у свідомість назавжди. Однак час згладжує незвичність, новаторство тиражується і стає нормою, зухвале в мистецтві минулого вже нікого не дратує. Тим дивніше, що творчість американського митця і в наші дні, майже через півтора століття після його смерті, приваблює свіжістю і силою, чарує художньою неповторністю, глибокою оригінальністю.

Ця оригінальність помітна й на тлі світового романтизму, й зокрема американського. Едгар По – романтик у найповнішому, ба навіть абсолютному значенні цього слова. Вся його творчість наскрізь романтична. Не менш романтичні і всі злети й падіння його людської долі від самої колиски до могили. Його літературний портрет, створений далекими від об'єктивності сучасниками, – типовий для романтика. Особливо знаменно, що й уявний автопортрет, написаний його пером, теж романтичний. Характерно, що в обох вигадане заступає справжнє, фантазія торжествує над реальністю, карикатура чи ідеалізація замінюють істинний образ.

Усе це тільки підтверджує той безперечний факт, що американський класик жив і писав за законами романтизму. Одним з цих законів ще з часів німецьких романтиків, – Новаліса, братів Шлегелів чи Тіка, – тобто з 90-х років XVIII століття, було творення власної особистості за певним каноном. Вони теоретично

обґрунтували необхідність виховання своїх почуттів, власноручного плетення життєвої канви й гаптування візерунків на ній за окресленим взірцем.

У своєму нарисі про поезію Едгара По російський американіст О. Зверєв пише: «Це була характерна властивість романтичної свідомості, вираз туги за ідеалом, яка покликала до життя самий романтизм. Склався особливий тип поведінки, виникав старанно продуманий образ скептика, бунтівника, одвічного бурлаки, сповненого зневаги до навколишнього убозтва, змученого розчаруванням, зневірою і невдоволеною жагою діяння, яке покликане замінити весь порядок речей, що існує». З Едгаром По сталося так, що створений ним образ романтичного поета обернувся на своєрідну маску і та маска приросла йому до обличчя, міф автора «Лігеїї» для багатьох став переконливішим і живішим, ніж сама реальність його вдачі та життя.

Яким було обличчя письменника – це «дзеркало душі»? На щастя, збереглося кілька портретів По, автопортрет і дуже виразний дагеротип (1849 р.), який найчастіше репродукують у виданнях його творів. Перше, що впадає у вічі, – дуже високий широкий лоб, світлий лоб мислителя, оточений легким хвилястим руським волоссям. У ясних великих очах увага, втома і смуток. Гарні прямі, довгі брови. Великий ніс аж ніяк не класичної форми і малі, тонкі, міцно затиснуті, скорботні вуста. Це обличчя непересічної й нещасливої людини. На ньому проступає воля і легкодухість, упертість і примхливість.

А ось як характеризує письменника прихильна до нього близька знайома літераторка Френсіс Осгуд: «Я завжди вважала його взірцем витонченості, шляхетності й великодушності... Його гарна гордовита голова, темні очі, які блищали сяєвом обраності, сяєвом почуття і думки, його манери – все це було поєднанням невимовної величі і ніжності... Особливо величною здавалася мені проста й поетична душа Едгара По. Він був веселий, щирий, дотепний, то стриманий, то вередливий, як розбещена дитина, але навіть під час

найважчої літературної праці він знаходив ласкаве слово, добру усмішку до лагідної, молодой й обожнюваної дружини і до всіх гостей ставився уважно й люб'язно. Нескінченні години проводив він за столом... завжди старанний, терплячий, записуючи своїм прегарним письмом чудові фантазії, котрі безперервно породжував його блискучий і гострий розум».

Та є й зовсім інші характеристики, які малюють непривабливу, а подекуди відразливу постать. Наділяючи По рисами в кращому разі демона, а в гіршому – просто негідника, люди, які з тих чи інших причин не любили письменника, йшли назустріч побажанням публіки. Відомо ж бо, що і в наш час масовий споживач культури обожнює творити кумири і скидати їх з п'єдесталів, захлинається від утіхи, пліткуючи про відомих митців. У часи По саме письменники, їхня особистість, їхнє приватне життя привертало увагу, виконували в суспільстві ту роль, яку тепер грають зірки кіно та естради.

За життя американського майстра незвичність його натури й певна ексцентричність поведінки викликали в багатьох сучасників водночас і заперечення, і хворобливий інтерес. Після його смерті над створенням неправдивого образу письменника старанно попрацював перший біограф По, його недоброзичливий виконавець духівниці Руфус Грісуолд. Як виявилось згодом, для свого «мемуару», отже, для літературного портрета По, цей літератор просто «позичив» риси персонажа з роману «Кекстони» англійця Бульвера-Літтона, переписавши характеристику бульверівського романтичного лиходія Френсіса Вів'єна. І читачі повірили злій вигадці Грісуолда, бо прагнули бачити саме таку типову літературно-романтичну особистість.

Едгар По був митцем найновішої доби, тобто, як майже кожен літератор буржуазного світу, заробляв на існування власним пером, що було невідомо більшості його попередників ще наприкінці XVIII століття. Його безжально визискували видавці, часто він сидів без цента в кишені, через матеріальну скруту впадав у відчай. Його

щоденною працею була не тільки висока творчість, а й журналістське, редакторське гарування.

Письменник народився і майже безвиїзно прожив усе життя у Сполучених Штатах – молодій країні, де тон задавала переможна буржуазія нової формації, сповнена завзяття, сили, рухливості. Економіка країни семимильними кроками посувалася шляхом науково-технічного прогресу. США пишалися республіканським способом правління, демократичними інститутами, а також молодістю й перспективами на прийдешність. Проте й за демократичного ладу виникали гострі соціальні, національні та культурні проблеми, що привертати до себе увагу як усередині країни, так і за її межами (згадаймо хоча б те, що писав про Америку після своєї подорожі за океан Чарлз Діккенс).

Будучи сином свого часу і своєї країни, а крім того, вразливим художником, Едгар По і в особистому житті, і у творчості певною мірою віддзеркалював те, що його оточувало, часом гостро й гіперболізовано. Оригінальність його творчості й особистості багатьом європейцям здавалася несумісною з панівним уявленням про унормованість, пуританство, обивательську безбарвність американського суспільства, його раціоналізм і прагматизм, бездуховність, ворожість усьому інтелектуальному. Звідси пішло не раз повторене твердження про чужість По духу Сполучених Штатів. Лаконічно це висловив Бернард Шоу: «Як міг з'явитися в Америці цей найвитонченіший художник, справжній аристократ літератури?» В цьому твердженні тільки частка правди. Коли за межами Сполучених Штатів стали краще відомі твори письменників і мислителів доби По, їхні складні духовні шукання, коли розкрився весь масив американського романтизму як своєрідного і барвистого явища, автор «Падіння дому Ашерів» або «Маски Червоної Смерті», «Крука» або «Дзвонів» вже не здавався дивним винятком, а навпаки, добре вписувався в загальну картину літературного процесу США тридцятих-сорокових років минулого століття і ставав поряд із

такими видатними художниками, як Мелвілл або Торо, Емерсон чи Дікінсон, був найзначнішим з них.

Дія багатьох творів По відбувається або в Європі, або в умовній екзотичній країні. Героям притаманні загальнолюдські, а не конкретно-історичні чи національні риси. Письменник іноді навіть може видаватися позанаціональним, надто в порівнянні з таким суто американським письменником, як автор «Пригод Тома Сойєра» та «Пригод Гекльберрі Фінна». Щоправда, стертість національних рис, космополітична універсальність взагалі притаманні деяким романтичним творам (не менш, до речі, як яскраво виражений національний характер – іншим). Та навіть не відтворивши в реалістичних образах національне життя американців, По дуже американський художник. Як продовжувач прозової традиції свого старшого сучасника Вашингтона Ірвінга й опонент поетів-трансценденталістів, предтеча Вітмена, Марка Твена, Брет-Гарта тощо, як художник, що відгукувався на потреби американських читачів, писав про те, що цікавило і хвилювало саме його співвітчизників, і, нарешті, як автор сатир на американську діловитість, беззастережний оптимізм та хвалькуватість, на пресу і літературу США він був безперечно національним митцем. Характерні особливості життя батьківщини відбилися в інтелектуальній своєрідності багатьох його оповідань, у культі рацію, в науково-фантастичній тематиці, особливому інтересі до технічних винаходів, оспівуванні вченого, подорожанина, піонера нових земель.

Федір Михайлович Достоевський, сучасник По, один з його уважних читачів у Росії, прозірливо відзначив саме «американськість» цього митця. Він писав: «У По якщо і є фантастичність, то якась матеріальна, якщо тільки можна так сказати. Видно, що він цілком американець навіть у найфантастичніших своїх творах».

У стилі багатьох оповідань По іде від молодोї американської гумористичної традиції, від фольклору, звичайно, глибоко їх

трансформуючи. Зрештою навіть орієнтація на Європу, на культурні традиції Старого Світу (передусім Англії) – це, хоч як парадоксально, здавалося б, звучить таке твердження, теж історично обумовлена американська традиція, що тягнеться до перших десятиліть XX століття.

Треба додати, що саме Едгар По став першим поетом і прозаїком Сполучених Штатів, який зажив світової слави і, головне, справив значний і тривалий вплив на численних митців у різних країнах. Звичайно, його співвітчизник і сучасник Фенімор Купер розповів у своїх колись надзвичайно популярних романах читачам Європи значно більше про природу Північної Америки, її історію, криваву боротьбу аборигенів-індіанців і білих прибульців. Та його проза позбавлена тієї художньої й інтелектуальної сили, яка притаманна творам По. Романи Купера з плином часу змінили свою жанрову ознаку, стали сприйматися як пригодницько-розважальна белетристика, лектура для дітей і юнацтва. Як поет По ще довгий час не мав на континенті рівного собі й лишився у свідомості читачів за межами Сполучених Штатів найвизначнішим американським ліриком XIX століття.

Саме ліричний герой поезій талановитого американця, а також оповідач у його численних новелах стали джерелом найбільших непорозумінь, пов'язаних з особою автора. Риси цих літературних персонажів без будь-яких застережень переносили на автора, додаючи й усе незвичне і грізне, що знаходили в постатях героїв його оповідань. По вважали не просто екзальтованим, а й божевільним, розповідали про його алкоголізм, схильність до наркотиків, брутальність у взаєминах з близькими людьми, цинізм, скандальність тощо. Грісуолд стверджував, що По розпусник, безбожник, зухвалець, жовчний людиноненависник, котрий обожнював лише себе самого. Весь цей бруд лили так довго, що життя По стало скидатися на огидний міф.

Сам письменник, як уже згадувалося, теж завинив у тому, що його образ набув міфічних рис. У невеличких автобіографічних нотатках,

так званому «Меморандумі», він вигадав окремі подробиці своєї біографії, наприклад, дідів – адмірала та генерала – або подорож до Росії, якої, як тепер остаточно доведено, він ніколи не здійснював. (До речі, дослідження цього питання завдало клопоту нашим вітчизняним літературознавцям: дуже вже хотілося мати переконливі свідчення про перебування По у Петербурзі.) Як майже кожен лірик, він часто закохувався (без цього не було б найкращих перлин світової поезії взагалі). Але ці іноді короткі й безневинні сплески ніжних почуттів, котрі дають поетові таке необхідне творче натхнення, зафіксовані у багатьох віршах По, присвячених жінкам або названих вигаданими поетичними жіночими іменами, забезпечили йому лиху славу спокусника нещасних жінок. Поет одружився зі своєю юною двоюрідною сестрою, яку обожнював, і це дало привід звинувачувати його у кровозмішанні.

Едгар По був нервової вдачі, непокірливий і непосидючий, ворог усього банального й ницого, він часто міняв помешкання і роботу, розходився з приятелями, висловлював категоричні, ущипливі твердження у своїх літературно-критичних виступах, керуючись дуже високими, іноді суб'єктивними критеріями в оцінці творів колег-письменників. Він часто конфліктував з видавцями, не приймав облуди і фарисейства «унормованого» життя заможних обивателів, не скорявся перед пуританськими принципами своїх співгромадян. Він хотів бути вільною людиною в суспільстві невільників моралі, релігійних забобонів, станових і расових упереджень. Це ускладнювало його життя, додавало переживань, призводило до нервових зривів і депресій.

Від світанку цього життя добрі феї не дарували хлопцю Едгару ані спокою чи затишку, ані батьківської любові. Мати і батько По були мандрівними акторами, їхній син народився у Бостоні 19 січня 1809 року. Едгару ще не виповнилось і двох років, коли він втратив обох, спочатку батька, а потім матір. Хлопця взяла на виховання заможна родина річмондського купця Джона Аллана (від нього друге прізвище письменника). В цій родині він прожив вісімнадцять років.

Подружжя дало хлопцю хорошу освіту. Кілька років воно прожило в Англії, де Едгар навчався в закритих пансіонах. Атмосферу своїх перших шкільних років він певною мірою відтворив в оповіданні «Вільям Вілсон». Звичайно, не всі вчителі хлопця були обдарованими педагогами, не всі предмети захоплювали юного школяра, але міцний культурний фундамент По був закладений уже в стародавніх мурах цих шкіл. Після повернення Алланів до Сполучених Штатів Едгар навчався в школах Річмонда, а потім короткий час у Віргінському університеті. Загалом По здобув серйозну філологічну освіту. Він знав класичні мови, вільно володів французькою, читав і писав німецькою, італійською тощо. Добре орієнтувався в давній та новітній історії. І, звичайно, був усебічно обізнаний зі світовою та вітчизняною літературою. Як багато його колег-сучасників, він приділяв увагу вивченню філософії від античності до своєї доби. Літературу він знав так глибоко й тонко, що згодом у своїх творах вільно і невимушено пародіював сюжети, стиль європейських та американських письменників і, до речі, й біблійну прозу, історичні дослідження, праці мандрівників або вчених-географів.

Усупереч волі названого батька Едгар покинув університет. Після смерті місіс Аллан, яка любила і захищала хлопця, ніщо вже не пов'язувало Едгара з суворим вихователем містером Джоном, з домом, де він провів дитинство і юність. Аллан відмовився матеріально допомагати непокірливому вихованцеві. У двадцять років той почав самостійне життя. Перед остаточним розривом була ще спроба піти на військову службу. В Бостоні По добровільно вступив до лав війська. Майже весь час свого перебування в армії юнак служив у складі артилерійської батареї, яка була розташована у форті Моултрі на Селівановому острові, так пластично змальованому По у його чудовому оповіданні «Золотий жук». Служба в артилерії мала ще один позитивний для подальшої творчості По момент. Знання математики завжди було обов'язковим для артилериста. По – один з небагатьох поетів, хто був добре обізнаний з математикою, фізикою та іншими точними науками.

Коли По став солдатом, вийшла друком його перша книжка віршів «Тамерлан та інші поезії». Автор не наважився поставити на титульній сторінці своє ім'я. Анонімна книжка, куди ввійшли ранні і здебільшого незрілі твори, залишилася непоміченою.

У 1829 році в Балтиморі По видає нову збірку «Аль Араф, Тамерлан і дрібні поезії». Після увільнення з армії починається важкий і плутаний період у житті юнака. Він переїздить з місця на місце, не має ні постійної роботи, ні житла, ні засобів до існування. Робить спробу вчитися у військовій академії Уест-Пойнт, та його виключають зі скандалом за недисциплінованість. Однак у найнесприятливіших умовах він і далі пише вірші, і 1831 року вони виходять під скромною назвою «Поезії». Поет знаходить притулок у своєї тітки по батьку Марії Клем у Балтиморі, де живе з 1831 по 1835 рік. Після успіху на конкурсі філадельфійського журналу «Сетерді курієр», куди По надіслав свої перші спроби в царині прози, молодий автор завзято береться за оповідання. Перші п'ять було надруковано в тому ж філадельфійському журналі. Після цього новели письменника друкують і передруковують газети і журнали різних міст, та заробітку це не забезпечує. Про літературні гонорари, характер полеміки між різними виданнями, «об'єктивність» критики та інші проблеми американської журналістики По написав у сатиричному оповіданні 1844 року «Літературне життя Яквас Тама есквайра». Гіпербола і гротеск – зброя сатири, але жовчні перебільшення й зла карикатура в цьому творі не здаються плодом розбурханої фантазії, письменник просто писав з натури. Згодом Марк Твен у своїх творах не раз підтвердить справедливості спостережень талановитого попередника. В згаданому оповіданні є й своєрідна самоіронія. Власний досвід уже зрілого письменника немов диктував йому рядки про молоду невситиму жагу похвал, про готовність Тома Гавка (томагавка) громити своїх колег-конкурентів найвойовничішим способом. Не випадково його герой стає редактором журналу і процвітає на цій ниві. В біографії По теж надходить час, коли він у Річмонді редагує журнал «Сатерн літерері

мессенджер» (1835 – початок 1837 р.), у якому були надруковані його численні твори. Настає певна матеріальна стабільність. 1836 року Едгар По одружується зі своєю двоюрідною сестрою Віргінією. Письменник палко кохав дружину, чарівну жінку з лагідною вдачею й романтичною вродою. Вона надихала його на прегарні ліричні поезії, сповнені витонченої краси і музичності.

Перші роки, прожиті з Віргінією, були найщасливішими й найпліднішими в житті По. У Філадельфії, де оселилася родина, По працює редактором різних журналів, пише критичні статті, що мали великий резонанс. 1839 року виходить двотомна збірка його оповідань «Гротески та арабески», в яку увійшло двадцять п'ять творів. За оповідання «Золотий жук» По влітку 1843 року одержує літературну премію. Відбувся переїзд до Нью-Йорка, де письменника знову чекали редакторське гарування й натхнення праця над віршами і прозою. В січні 1845 року в газеті «Івнінг міррор» уперше надруковано найуспішніший твір По – поему «Крук», а влітку з'являються друком «Оповідання», трохи згодом – збірка поезій «Крук та інші вірші». Нарешті до Едгара По приходять широкі визнання. Та творчий успіх затьмарюється особистою драмою, тяжко хворіє Віргінія, сухоти підточують її кволий організм, і в січні 1847 року дружина письменника вмирає.

Начебто тікаючи від суми й самотності, По в останні роки й місяці життя багато подорожує. Він виступає з лекціями, присвяченими темі «Поетичний принцип», читає власні вірші, пише й нові. Незважаючи на тугу й розпач, намагається будувати плани особистого життя, нової творчості. Але ні тим, ні іншим не судилося здійснитись.

Двадцять восьмого вересня По на кораблі відплив з Річмонда до Балтимора. Третього жовтня його знайшли в Балтиморі на вулиці непритомним і в дуже тяжкому стані, а сьомого він помер у шпиталі.

Обставини його смерті лишилися нез'ясовані, і цю таємницю марно намагаються розв'язати фахівці й дилетанти до наших днів. Версій не бракує, нема переконливих фактів та доказів.

Тепер, майже через півтора століття від смерті великого американського романтика, ми ясніше, ніж сучасники митця, бачимо його приналежність до всесвітнього братства художників першої половини XIX століття, духовним родичем або навіть духовним батьком, взірцем і наставником яких був Байрон. Усіх цих художників з різних країн світу об'єднує спільність творчих засад і спільність визначальних рис характеру. Навіть життя в усіх славетних романтиків надто коротке. Шеллі, Кітс, Леопарді, Міцкевич, Еспронседа, Маха, Лермонтов, Бараташвілі, Петефі та багато інших померли передчасно. Майже ніхто з них не сягнув за грань п'ятдесяти літ, а більшість померла або трагічно загинула, не доживши й до тридцяти. І хоч як містично це звучить, у короткій і трагічній долі романтичних митців відчувається якась фатальна закономірність. Не стала винятком і доля Едгара По.

В Едгара По є влучна характеристика власної оповідної манери. В одному з листів він писав про свої ранні твори, що мали ввійти до збірки «Оповідання Фоліо-клубу»: «Ви питаєте мене, в чому полягають їхні характерні особливості. В нісенітницях, доведених до гротеску, у страшному, якому надано відтінок жахливого; в дотепності, піднесеній до ступеня бурлеску, в незвичному, перетвореному на дивне і таємниче». Підтвердження цих слів можна знайти не тільки в ранніх оповіданнях, ті ж характерні для романтичного стилю риси знаходимо згодом і в найдовершеніших уславлених творах письменника.

Оповідання По відрізняються одне від одного сюжетом, настроєм, самим тоном так, що, здається, важко знайти для них стилістичний спільний знаменник (за яким ми впізнаємо руку того чи іншого майстра). За змістом та формальними ознаками можна умовно виокремити такі групи оповідань: психологічні цілком або такі, де психологізм переважає; пародійні й гумористичні; сенсаційні з іронічним присмаком або без нього; пригодницькі; містичні, в яких буває похмура фантазія і лякають читачів готичні страхіття; лірично-романтичні, що нагадують вірші у прозі; філософські діалоги;

розповіді про подорожі; логічні або детективні; науково-фантастичні (дві останні групи проклали шлях новим літературним жанрам). Можливі і перехідні форми, в яких сполучаються гумор і трагедія, поетичність і науковість, створюючи примхливу і дивну єдність. І хоча розмаїття, багатство звучання новелістики По вражає, стилістичний знаменник у неї безумовно є – це романтизм з усією щедрою і барвистою палітрою його прийомів.

Це і незвичність сюжетів, екстравагантних і bizarre (дивних), як полюбляв підкреслювати сам автор, і сліпуча яскравість, напруженість загадкових, таємничих образів. Вони часто гротескні і майже завжди гіперболізовані в усіх своїх рисах і якостях – від гігантських розмірів до породженого ними різючого емоційного впливу. Гострі контрасти барв, небувалі, небачені масштаби й форми, шалені пристрасті та вкрай напружені почуття – все це плине у прозі По в річищі романтизму. Ось, наприклад, опис того, що відчували мореплавці під час бурі: «Часом ми задихалися, здіймаючись вище, ніж звичайно літають альбатроси, а часом із запаморочливою швидкістю неслися вниз у велетенську вирву – справжнє водяне пекло, де завмирав будь-який рух повітря». А ось як виглядають у тому ж оповіданні «Рукопис, знайдений у пляшці» матроси корабля-привида: «Коліна в них тремтіли від кволості, безсилля зігнуло й покорчило їм спину; обвислою зморшкуватою шкірою торохкотів вітер, а голоси в них були глухі, тремтливі й переривчасті; в очах виблискував старечий ревматизм, сиве волосся теліпалося від страшних поривів бурі». Подібні образні гіперболи зустрічаємо в багатьох оповіданнях пригодницького, містичного або пародійного характеру.

Контрасти, як і гіперболи, – важлива складова частина романтичного образного світу письменника. Вони надають особливої яскравості його палітрі, підсилюють барви, викликають стильову напругу. Ця схильність підкреслювати контрасти загалом призводить до поєднання в одному оповіданні страхітливого і кумедного або об'єднання в одній прозовій збірці творів з

абсолютно відмінним емоційним звучанням. Уже в першій задуманій По книзі «Оповідання Фоліо-клубу» мали стояти поряд похмурий «Метценгерштайн» і гумористичний «Герцог де л'Омлет», анекдотичне «На мурах єрусалимських» і гостро сатиричне «Без дихання», жартівливий «Бон-Бон» і страхітливий «Рукопис, знайдений у пляшці», вдавано трагічне «Побачення», огидно-жахлива «Береніка» і фарсові «Сторінки з життя знаменитості» тощо. Згодом ці оповідання, а також багато інших увійшли в прижиттєві видання прози По, укладені за тим же контрастним принципом.

Ще один з прийомів, характерних для романтизму й улюблених По, – нагромадження образів і тропів, їх наростання аж до надмірності. Барвисті екзотичні описи стають начебто самодостатніми, гальмують дію, експозиція деяких оповідань здається розрахованою на значно довший сюжет. Але така диспропорція між розлогим, деталізованим, пишним вступом і коротким описом подій характерна тільки для менш вдалих ранніх оповідань. У зрілому періоді творчості письменника всі частини творів більш виважені, будова оповідань гармонійніша, що не виключає образної пишноти, розмаїття барв, буяння неймовірного.

Ніхто не заперечуватиме, що багатство й величезна творча сила дивної і bizarre фантазії Е. По – найяскравіша риса його таланту. Як могутня фата-моргана, вона породжує все нові дивовижні картини. Примарні, вони здаються сповненими життя – барв, ароматів, блиску і тіней. Достоевський так характеризував уяву По: «У здатності його уяви є така особливість, якої ми не зустрічали ні в кого, – це сила подробиць... У повістях По ви до такої міри яскраво бачите всі подробиці змальованого ним образу чи події, що врешті начебто переконуєтеся в їхній можливості, реальності, тоді як ця подія або зовсім неможлива, або ще ніколи не відбувалася на світі».

Образи і картини По конструюються (якщо цей технічний термін підходить для опису акту народження витвору фантазії, інтуїції, думки) на основі органічного сполучення цілковитої вигаданості загального і скрупульозної точності, предметності всіх деталей. Це

надає пластичної й навіть технічної переконливості малоімовірному або й просто неймовірному. Прийом поєднання фантастичної ідеї чи принципу і ретельно виписаних, цілком імовірних подробиць їхнього втілення став провідним у послідовників По в царині «сайєнс фікшн» – Жуля Верна, Герберта Веллса і сотень інших письменників-фантастів уже нашого часу. Цьому ж прийому в По підпорядковане й широке вживання вигаданих прізвищ великих учених і винахідників в ряду справжніх імен, часті вказівки на конкретні дати, назви країн та місцевостей, географічні широти та довготи, час і місце придуманих автором подій. Все це має одну мету – переконати читача в реальності нереального.

З другого боку, письменник навмисне підкреслює вигаданість певних ситуацій і персонажів, створює карикатури, примхливі гротески, обертає опис подій на буфонаду й фарс. Це трапляється в гумористичних, сатиричних творах, пародіях, яких багато в По.

Одна з найчастіше вживаних барв на палітрі майстра новелістики – іронія. В портреті, діалозі, ситуації, в головній ідеї твору, як у подробицях опису, звучить іронічний тон – відкрито чи в підтексті, весело чи в'їдливо. Крім того, в деяких рядках прози По відчувається і самоіронія, вельми дотепна й ущиплива. Іронією По бореться проти зла всесвітнього і буденного, обивательського, проти псевдонауки і псевдокультури, проти страху і безпорадності. Іронія в нього може бути всеохопною, нищівною, а може викликати просто сміх, розважати як один з засобів гумору.

Сатиричні, гумористичні, пародійні оповідання в новелістичній спадщині По становлять найчисельнішу групу. А якщо додати до них ті твори, де примхливо змішані жарт і жах, можна було б стверджувати, що письменник – гуморист *par excellence*. Щоправда, досить похмурий, а подекуди й жорстокий, але гуморист. Та в пам'яті читачів лишаються передусім його трагічні оповідання з їхньою зловісною атмосферою, містикою, страхами, таємницями, темними і хворобливими пристрастями. «Маска Червоної Смерті», «Вільям Вілсон», «Чорний кіт», «Жабка» та інші подібні до них оповідання

вкарбовуються в нашу свідомість, стають своєрідною прикметою прози По. Звичайно, це й свідчення їхньої художньої сили, оригінальності, емоційної наснаги.

Однак було б несправедливо недооцінювати й іроніко-гумористичний хист оповідача «Людини, яку порубали на шматки», «Короля Чуми», «Ділка», «Системи доктора Смолла і професора Піріа», «Трагічного становища» та багатьох інших сатиричних і пародійних шедеврів.

У названих творах міцно злито у виразну, яскраву цілісність страшне і жалюгідне, драматичне й кумедне. Оповідання часто мають подвійне дно, як, наприклад, «Система доктора Смолла і професора Піріа».

Це одне з кращих оповідань Е. По. В ньому начебто сконцентроване все найприкметніше для стилю, тематики й галереї образів автора. Твір відзначається стрімкою дією, в ньому нема зайвих подробиць, але вже з самого початку виникає атмосфера загадковості, чому сприяє небуденне місце подій. Наївний і довірливий оповідач потрапляє через свою зацікавленість наукою (цього разу медициною) до старого напівзруйнованого замку, де міститься приватна клініка для божевільних. Під час розкішної вечері гість знайомиться з досить дивною компанією приятелів і подруг хазяїна – власника та головного лікаря клініки. Перед ним ціла кунсткамера диваків і монстрів, до того ж у незвичному одязі (згадаймо опис учасників учти в «Королі Чуми» або гостей маскараду в «Жабці» і т. ін.), що ще більше підсилює гротескність їхньої поведінки.

Іронічний ефект не в останню чергу виникає від того, що читач здогадується про правду раніше за наївного оповідача. Виявляється, що ці причепурені гості – пацієнти божевільні на чолі з лікарем, який теж з'їхав з глузду. Вони захопили владу в лікарні, посадовили наглядців на хліб і воду, попередньо викачавши їх у смолі та пір'ї, а самі втішаються життям, пиячать і дають волю своїм маніям. Думка про те, що грань між психічним здоров'ям та божевіллям невловно

тонка, трапляється в По не раз. Та оповідання глибше лише цієї повчальної ідеї. Світом править нице безумство, яке вважає себе єдиною формою здоров'я, – так теж можна прочитати прихований зміст твору, в якому смішне і страшне змішане в найпримхливіший спосіб.

Чистий гумор, жартівливість без особливої глибини, без сатиричної ущипливості – головне в написаних вигадливо й грайливо оповіданнях «Чотири звірі в одному», «Чому французик носить руку на перев'язі», «Не закладайся з чортом на власну голову», «Три неділі на одному тижні», «Шахрайство як точна наука», «Окуляри», «Як було набрано одну газетну нотатку» тощо. Ці веселі й дотепні твори – ще одна грань розмаїтої новелістики По, світлі, райдужні барви його палітри. І в цих оповіданнях письменник виявляє свою щедрю фантазію, схильність до перебільшень, гротеску, вигадливості та ерудицію. Деякі з гуморесок і пародій тісно пов'язані з реаліями американського життя, в них звучить гостра критика певних виявів суспільного життя Сполучених Штатів: гонитви за грошима, культу успіху за всяку ціну або таких інститутів, як преса, рекламна справа тощо. В забарвленій гумором і іронією новелістиці По знаходимо паростки багатьох тем, які згодом будуть ширше висвітлені у творчості Марка Твена та інших письменників США від О'Генрі до Вуді Аллена.

Одна з найхарактерніших особливостей творів По – таємничість. Він мов чарами створює настрій загадковості, недовомовленості, натяками описує незбагненне, те, що не піддається логічному тлумаченню, зображує дивні наслідки, не називаючи причин. Він використовує для цього весь арсенал прийомів романтизму й готики. Середньовічні замки з похмурими галереями та переходами, вогкими підвалами, щербатими вузькими сходами та запліснявілими мурами, жахливі катівні, занурені в темряву вулички портового міста, де на кожному кроці чаїться небезпека, панують злочин, хвороба, гріх, – у його творах не тільки тло, а й елементи дії. Серед цих декорацій страждають і завдають страждань іншим таємничі

демонічні персонажі, що над ними тяжіє фатум – найчастіше божевільня чи якесь неназване збочення, борються з насильницькою смертю нещасні жертви, котрі невідомо за які провини опиналися в лабетах своїх усемогутніх ворогів. З'являються грізні незнайомці, сіючи круг себе моторошний жах – смерть у всіляких машкарах, всюдисущу й невблаганну. Пошесть проходить крізь мури, її не можна зупинити, проти неї нема ліків. Для зла не існує дверей та замків, ніщо не перешкодить його переможній ході. Людина діє на лихо собі, над її душею має владу «чортик протиріччя», примха антилогіки, руйнівний внутрішній хаос.

Уже згадувалося, що По полюбляє точність, розлогі описи подробиць там, де хоче створити ілюзію реальності нереальних подій та явищ. Водночас він «хитро» й «підступно» вдається до замовчувань саме тоді, коли читач прагне знайти розгадку таємниці, дошукатися істини. Прийом заманювання читача в лабіринт таємничого, звідки немає виходу, – один з найсильніших в емоційному плані. Він викликає гостре почуття невдоволення, розчарування, спонукає до роздумів, шукання розгадки на власну руку, лишає по собі неспокій та напруження. Наприклад, у наш час до нього не раз уже вдавався видатний письменник-фантаст й іронічний містифікатор Станіслав Лем (романи «Розслідування», «Нежить»).

У деяких таємничих сюжетах По загадка, навколо якої хмарою скупчується незбагнений страх, розв'язується вельми матеріалістично, хоча й не просто. Така, наприклад, розшифровка загадкових фактів у «Довгастому ящику», «Сфінксі», «Чорному коті» або жахливого привида, який мучив героя в «Похованих живцем». Цікаво, що оповідання з матеріалістичним ключем до таємниці за часом створення стоять поряд із такими складними філософсько-містичними творами, як «Месмеричне одкровення», «Повість скелястих гір», «Ангел дивовижного», де матеріалістичного пояснення нема або, як здається, й не може бути. Перед нами типове для По парадоксальне поєднання протилежностей. З одного боку,

він в обох типах оповіді містифікує читача (таємниче виявляється досить звичайним або ж не прояснюється, залишаючись абсолютно загадковим), а з другого – логіка авторських міркувань скрізь однакова. Таємниця для нього – це те, що поки непізнане, а не те, чого й пізнати не можна.

Слово містифікація вже не раз з'являлось на цих сторінках. І не випадково. У Едгара По є навіть оповідання під такою назвою. Щодо самого прийому, то письменник просто-таки віртуоз найрізноманітніших містифікацій. Одна з них увійшла в аннали нью-йоркської преси. Оповідання «Історія з повітряною кулею» було надруковано у вигляді спеціального додатка до газети «Сан», – там звичайно друкували повідомлення про сенсаційні реальні події. Можна собі уявити, який вибух почуттів викликала на світанку повітроплавства розповідь про успішний переліт через Атлантичний океан, присмачена безліччю наукоподібних посилань, прізвищ дослідників та вчених, переконливих аж до відчутності на дотик подробиць. Поки вийшов наступний випуск газети, в якому містифікацію було дезавуйовано, натовп цікавих штурмував редакцію, жадаючи нових звісток. Цікава й інша містифікація – оповідання «Фон Кемпелен та його відкриття», де серйозним науковим тоном По пише про перетворення свинцю на золото. Він так блискуче пародіює стиль наукового повідомлення, що йому просто неможливо не повірити. Письменник сам пояснював, що цією містифікацією хотів збити хвилю масових виїздів до Каліфорнії, де були відкриті поклади золота. І це йому певною мірою вдалося.

Як гіпербола чи гротеск, іронія чи таємничість, містифікація з'являється в По на різних рівнях тексту. Вона може бути сюжетною, як у наведеному вище прикладі, стильовою, як у відвертих чи прихованих пародіях, виступати навіть в окремих словах-реаліях, наприклад, у прізвищах авторитетних учених, яких письменник вигадав, або в назвах так само породжених його фантазією наукових творів. Містифікація через самоіронію виявляється в оповіданні «Як писати Блеквудську статтю» або в його продовженні

«Трагічне становище». Зухвало сміючись над сенсаційною прозою популярного журналу, По висміює і певні ситуації та образи власних творів, написаних у тому ж дусі. Так що твір «геніальної письменниці» Псіхеї Зенобії (чи точніше Психи Сноб), написаний за рекомендаціями редактора «Блеквуда», підозріло нагадує (звичайно, в зниженому плані) такі оповідання самого По, як «Лігейя», «Чорт на дзвіниці» або, найбільше, «Провалля та маятник».

Деякі з оповідань По справляють двоїсте враження. Написані цілком серйозно, в похмуро-містичному дусі, вони вже самим згущенням готичних жахів начебто підказують, що автор містифікує, обдурює читача. Здається, перед нами пародія на популярні твори подібного характеру, котрі з особливим завзяттям друкували американські журнали. Знаючи з інших оповідань письменника, яким науковим, суворо логічним був його розум, важко позбутися підозри в іронічній містифікації. Схильність творця «Короля Чуми» або «Людини, яку порубали на шматки» до найжорстокішої сатири, до всеосяжної іронії, до відвертого глузування над тим, що він вважає потрібним піддавати критиці, ще дужче підсилює цю підозру. Подвійне дно оповідань, подібних до «Метценгерштайна», «Побачення», «Береніки», «Правди про історію з містером Вальдемаром» тощо, викликало суперечності в їх оцінці серед дослідників творчості По. Вони по-різному тлумачили їхню жанрову природу, прихований зміст. Наприклад, таке ультраромантичне оповідання, як «Побачення» з його дивовижно прекрасними героями-коханцями, що трагічно гинуть через свою гріховну любов, загадковим і розкішним венеціанським антуражем, дехто був схильний вважати «жартівливою пародією на Байрона, графиню Терезу Гвіччіолі і її старого чоловіка», а в образі оповідача бачити друга Байрона, англійського поета Томаса Мура, що відвідав Байрона у Венеції.

Романтичні персонажі серйозних оповідань По наділені нечуваною красою або небаченою огидністю, вони страждають від дивних хвороб, перебувають у рідкісних фізичних та психічних

станах, стають жертвами шалених пристрастей, що спопеляють не тільки їх, а й об'єкт їхньої любові чи ненависті. Це найчастіше самотники, заглиблені у світ власної уяви, дуже далекі від реальності, або мономани, чий розум хворобливо сконцентрований на одній ідеї чи одному почутті. Часто їхня відмінність від інших людей межує з патологією, з божевіллям або переходить межу між психічним здоров'ям і хворобою, руйнує особистість. Вони можуть бути або добродішними і світлими душею, як ангели, або гріховними і лихими, як дияволи.

У портретах сатиричне змальованих персонажів переважають прийоми карикатури з настирливим підкреслюванням якоїсь риси обличчя чи частини тіла, котра, як ніс гоголівського майора Ковальова, набуває особливої життєвості і зухвалої самостійності, заступаючи свого власника («Король Чума»).

Іноді в характеристиках серйозних героїв По проступають свідомо чи підсвідомо надані цим персонажам певні риси власної вдачі письменника. Наприклад, у «Щоденнику Джуліуса Родмена» є такі рядки: «Фактів він ніколи не перебільшує, і його враження від цих фактів можуть здатися перебільшеними. Та в цих перебільшеннях нема ніякої фальші. Вся справа в почутті, яке викликають у нього побачені предмети. Колорит, який може здаватися строкатим, для нього був єдино вірним».

А в оповіданні «Елеонора» герой так говорить про себе: «Я з тих, кому звісні буйні фантазії і шалені пристрасті. Мене називали божевільним, але хто його зна, може, божевілля – це вищий розум і майже всі славетні діяння і кожна глибока думка породжені хворобливим станом – певним настроєм духу, що піднісся коштом божевілля. Ті, хто марить удень, знають набагато більше, ніж ті, хто лише вночі бачить сни». Прикладів таких рис власної вдачі письменника, відданих його персонажам, можна навести більше. А деяким він дарує моменти своєї біографії, подробиці особистого життя.

Психологізм – одна з найхарактерніших властивостей прози Едгара По. Його романтичні герої можуть бути ким завгодно, тільки не пересічними людьми, а стани, в яких вони перебувають, надто далекі від нормальних. Саме тому з таким захватом ми читаємо тонко нюансовані описи їхніх переживань, стежимо за часто парадоксальними переходами з одного психологічного стану в інший. По розкриває діалектику душі в граничних ситуаціях, стежить за найменшими звивами думки та емоцій. В оповіданні «Провалля і маятник» він створює цілу симфонію емоційних станів, показує народження божевільної надії всупереч очевидному, розкриває здатність людської душі боротися до кінця проти неминучої загибелі. В «Барильці амонтильядо» або «Чорному коті» висвітлює зсередини механізм такого руйнівного почуття, як ревності і жадання помсти. В тому ж таки «Чорному коті», «Вільямі Вілсоні», «Серце виказало» і деяких інших оповіданнях дає майже клінічну картину маніакального стану, який призводить до злочину і спалаху буйного безумства. Є в нього й аналіз всепереможного почуття любові, яке розчиняє волю і особистість закоханого у волі коханої, є оповідь, як кохання перероджується в ненависть і навіть бажання вбити колись обожнювану жінку. Страх смерті, наростання цього невідступного почуття, повільний розклад особистості під впливом жаху, так само як трагічний вплив самотності на людину («Вільям Вілсон», «Людина натовпу»), – ось лише деякі з психологічних тем у творах письменника. Він – один з перших, хто глибинно розкрив хворобливу психіку, те, про що згодом так багато писали різні художники від Золя до Фолкнера. В цьому По близький до свого геніального сучасника Миколи Гоголя, автора «Нотаток божевільного», «Носа», «Портрета» тощо. Е. По приваблювали психологічні парадокси, невмотивовані почуття і вчинки. Недарма він написав своєрідну розвідку «Чортик протиріччя» про особливий потяг людини до безглузвих і згубних дій. В нашому сторіччі психологічна проза досягла надзвичайного розвитку, і можна стверджувати, що письменники різних напрямів – від реалістів до

екзистенціалістів – могли використовувати й використовували психологічні знахідки американського майстра.

Едгар По відзначався інтелектуальною витонченістю, небуденністю мислення, різкою силою інтуїції, що дозволяла йому уявою зазирати в майбутнє. Згадаймо міркування слідчого Дюпена про логіку математичного розуму і логіку мислення взагалі або в конкретних галузях науки чи творчості. Дюпен говорив про обмеженість суто математичного розуму і про його безмежність, якщо він окрилений поезією. У вдачі самого письменника відбувся цей рідкісний синтез холодного, гострого, скептичного розуму, який все піддає аналізу й безжальній критиці, і найтоншої поетичної чутливості, що виходила за межі звичайних людських почуттів. Емоційна насиченість поезії По, як і багатьох прозових творів, здається підсиленою тією обставиною, що в душі автора «Міста серед моря», «Анні», «Аннабел Лі» постійно звучать слова *memento mori*, нагадуючи про минушість людського існування, про близькість могили.

До тем, які в загалом розмаїтій творчості По трапляються надто часто, а подекуди набувають причепливості, об'єднуючи низку творів, належить передусім тема смерті. Смерть, природна й насильницька, виступає у письменника в десятках облич. Це й загибель від таємничої невиліковної хвороби, жахливої пошесті чи не менш жахливої помсти, повільне вмирання, картина якого холодно і точно подається з відвертою натуралістичністю, мов медичний опис. Таке ж умирання може змальовуватись поетично (надто коли йдеться про загибель молодих прегарних жінок). Це жахлива смерть у муках від руки вбивці або месника з садистськими нахилами, таємнича загибель від втручання неземних сил серед гуркоту грому і спалахів блискавиць, грізної люті розбурханих стихій. Поетизація і оголення акту смерті йдуть у письменника поруч. Його цікавить саме мить переходу в небуття. Він пише про сон, летаргію, гіпнотичні стани, схожі на смерть, про приголомшливі випадки поховання живцем, коли люди прокидаються в могилі і марно намагаються вийти з

труни. Зрештою, його цікавить такий модний на початку минулого сторіччя месмеризм, тобто вчення австрійського лікаря Месмера про «тваринний магнетизм», гіпноз, який навіть може зупинити трупний розклад. Усе це не просто змальоване в кількох оповіданнях, а майже науково проаналізоване. Такий підвищений інтерес до теми смерті пояснювався різними причинами – і особистими, і філософсько-науковими, і релігійними. За своє досить коротке життя По втратив майже всіх найближчих людей – рідних і прибраних батьків, свою першу кохану, улюблену дружину, багатьох знайомих. Страждання від розлуки, мрія про возз'єднання в іншому світі спонукали цікавитись темою метемпсихозу – переселення душ, їхнім новим утіленням. Був тоді у Сполучених Штатах і особливий потяг до всього сенсаційного, як-от злочини, вбивства, оживлення померлих з допомогою гіпнозу чи гальванізації, метемпсихоз чи месмеризм. І це теж диктувало письменникові його сюжети. Крім того, й притаманні романтизму потяг до меланхолії та інтерес до душевних розладів також схилили до трагічного і смерті.

Смерть як найтяжче страждання, завершення трагедії притягує романтика По, думки про загибель мучать По – нервову, вразливу людину, до уявлення про смерть як «всього лиш болісне перетворення» не раз звертається По-філософ. Як і його персонажі, він гадає, що «наше теперішнє втілення минуще, попереднє, тимчасове. А майбутнє – досконале, завершене, нетлінне. Майбутнє життя є здійсненням того, що нам судилося» («Месмеричне одкровення»). Мабуть, у творчості він намагався звільнитися від комплексу смерті, надаючи героям власні суперечливі думки, фіксуючи їх на папері. Це одне з можливих тлумачень. Та, певно, не єдине. По вкладав у уста своїх персонажів слова про «жахливий стан, який переживають нервові люди, коли почуття живуть, а сили розуму сплять» («Тінь»), або про те, що «нематеріальності не існує. Це просто слово. Нематеріального не існує взагалі, якщо лише не ототожнювати предмет з його властивостями». Це думка не про

торжество матеріального, а про духовність як форму матерії: «Є ступені перетворення матерії, про які людині нічого невідомо; більш прості й примітивні пробуджують тонші й витонченіші... Ці ступені здіймаються все вище, втрачаючи водночас густину і щільність, поки врешті ми досягаємо матерії, вже абсолютно позбавленої предметності, неподільної та єдиної...» («Месмеричне одкровення»).

Деякі філософсько-містичні роздуми персонажів По радянська критика або замовчувала, або розглядала як плід некритично сприйнятих псевдонаукових ідей тодішньої доби, відкинутих матеріалістичною наукою. В наші дні крізь формули і термінологію минулого сторіччя ми з подивом бачимо таке, що дуже близьке пошукам багатьох наших сучасних учених. Вони говорять про душу як реальність, про життя після смерті, використовуючи для доведення своїх гіпотез досягнення квантової фізики, уявлення про лептони або лептонні гази як носії наших думок і почуттів у часі й просторі тощо. В цих гіпотезах ідеться й про шостий орган чуттів – душу, який не має свого конкретного матеріального втілення і який особливо розвинений в емоційних людей – поетів, художників. Відомі спеціальні дослідження про те, що відчували й бачили люди, які пережили стан клінічної смерті. До речі, деякі з них у цьому стані бачили, як з їхнього тіла відлітає душа.

Оповідання По, в яких люди виявляють свої підсвідомі думки і почування під впливом месмеричного гіпнозу, підіймають завісу над таємницею стану, проміжного між життям і смертю, довгий час здавалися лише витворами багатой фантазії автора. В наші дні сеанси гіпнозу широко використовуються для різних практичних цілей, і люди з нечуваною точністю розповідають про те, чого в стані притомності вони не пам'ятають або не знають.

Це не означає, що всі філософсько-теоретичні міркування Едгара По мають наукове підґрунтя. Але вважати його роздуми про життя і смерть тіла і душі, про матерію і дух, про підсвідомість лише безпідставними містичними фантазіями – теж неправильно.

Про вміння По зазирати в майбутнє, випереджати думкою своїх найосвіченіших сучасників писалося вже не раз. Цікаві міркування з цього приводу Олександра Блока: «Той факт, що По жив у першій половині XIX сторіччя, не менш дивний, ніж той, що іспанський художник Гойя жив наприкінці XVIII сторіччя. Твори По написані начебто в наш час».

Фантазія По на відміну від творчості попереднього покоління романтиків часто має опору, серйозне підґрунтя в наукових знаннях тодішньої доби, в сміливих гіпотезах, які згодом були підтверджені. І ця обставина робить його, з одного боку, близьким до просвітництва XVIII століття, а з другого – до сучасних письменників, творців наукової фантастики. Це ж визначає і своєрідність американського художника серед інших романтиків.

Математика виховала в По схильність до абстрактного і логічного мислення. Він цікавився астрономією, теоріями виникнення всесвіту. Крім того, добре грав у шахи (писав про цю гру), займався теорією ігор, знав принципи дешифровки. Ставши одним з найвпливовіших засновників новітньої наукової фантастики, По, на відміну від фантастів-попередників, наголошував не на чистій вигадці, а на наукових передбаченнях і прогнозах. У нього самого є разючі здогади, інтуїтивне прозирання майбутнього, як, наприклад, в оповіданні «Розмова Іра і Харміони». В цьому творі письменник змалював страшну картину загибелі світу від зіткнення Землі з величезною кометою. Та цей опис напрочуд нагадує картину атомного чи водневого вибуху: «Якусь мить несамовито палахкотіло світло, проймаючи кожен закутень... Тоді почувся грім, що розкотився по всіх усядах... і вся маса ефіру, в якій ми існували, вмить зайнялася таким полум'ям, що для його сліпучої яскравості і палючого жару нема слів навіть у ангелів, що живуть у високому небі чистих знань. Отак усе й скінчилося!»

По не раз із пластичними подробицями описував літальні апарати, легші повітря, які не просто рухалися над морями й континентами, а й долали космічні простори. «Незвичайна пригода Ганса Пфааля»,

«Історія з повітряною кулею», *Mellonta taut*» випереджали в цьому романи Жуля Верна (наприклад, «3 гармати на Місяць») або наукову фантастику Герберта Веллса.

У гумористичному описі польоту Ганса Пфаала на Місяць є серйозні міркування про самопочуття астронавта і взагалі живих істот у космосі, і ми знову дивуємося прозорливості письменника, так само як і в оповіданні *Mellonta taut*», де він пише про залізницю майбутнього, і поїзд долає простір зі швидкістю триста миль на годину. Як доведено дослідниками, По зробив лише дві подорожі через океан, коли разом з Алланами плив до Англії і назад. Він багато їздив по Америці, та, крім Англії, за кордоном не бував. Тим більше захоплюють його мальовничі й точні описи чужих земель, його докладне знання морської справи. Цікаво, що для оповідання «У полоні Мальстрему» письменник скористався з відомостей Британської енциклопедії, а пізніше це видання у нових випусках цитувало опис Мальстрему... за текстом По, так ефектно він зобразив це природне явище (коли читаєш цей текст, на думку спадають сучасні матеріали про Бермудський трикутник. Знову По начебто зазирнув у майбутні проблеми). Можна продовжувати перелік фахових питань з різних наук, з якими По був обізнаний і які оригінально втілилися в його художній творчості. Пригадаймо, що він був спів-автором спеціального твору про мушлі. Ця науково-популярна праця мала успіх і перевидавалася кілька разів.

Едгар По – один з небагатьох тогочасних і великих письменників, хто з таким інтересом і захватом стежив за досягненнями наукової думки, за технічними винаходами, хто так тягнувся до всього незвичного, нового, щойно відкритого у світі природи. І в цьому виявилась його «американськість» – характерна риса громадянина країни, де технічний і науковий прогрес був найбільшою рушійною силою розвитку. Про цю захопленість свідчать і публіцистика, і художня проза автора «Тисяча другої казки Шехерезади». Це гумористичне оповідання є розгорнутою оповіддю дружини султана про дива нашої землі. Своєю реальною неймовірністю вони

перевершують будь-яку фантастику і викликають сумніви та скепсис у султана, що для казки закінчується надто сумно. По успішно використовує прийом, котрий у наш час з легкої руки Віктора Шкловського називають «ефектом очуднення». Тобто показує відоме під новим кутом зору, розкриває його дивні, незвичні сторони. Змальовуючи технічні відкриття, – пароплав, паровоз, телеграф, повітряну кулю тощо, – Шехерезада описує їх з погляду людини середньовіччя. Це викликає не лише «ефект очуднення», а й веселий сміх. Отже, і в цьому Марк Твен наслідує По у своєму романі «Янки при дворі короля Артура».

Нескінченний процес пізнання світу видавався письменникові, як це впливає з філософського діалогу «Сила слів», щастям: «Ох, щастя не в самому знанні, а в здобутті тих знань. Вічно пізнаючи, ми вічно блаженні... єдина мета безкінечної матерії – створити безліч джерел, з яких душа може тамувати завжди невситиму в межах матерії жагу пізнання: бо затамувати цю жагу означає знищити буття душі». Коло читання Едгара По, про що свідчать і його твори, було й дуже широке, і напрочуд різноманітне. Він стежив за відкриттями в царинах різних наук, рецензував спеціальні праці з філософії, біології, географії, історії, широко використовував набуті знання у своїх художніх творах. Його захоплював процес творення нових реальностей з допомогою наукових відкриттів, утілення в життя величних планів, що примножують гаразди світу, прикрашають його. З суто американським практицизмом він пропонував негайно запроваджувати в життя наукові теорії, випереджаючи художнім словом повільний, як йому здавалося, прогрес. Його повітряні кулі перетинали Атлантичний океан або навіть злітали в космос набагато раніше, ніж могли це зробити справжні літальні апарати, а дослідники повертали життя померлим, зупиняючи з допомогою месмеричних пасів смерть і розклад.

Фантазія По дає іноді дивні й водночас раціональні плоди. Приміром, в оповіданні «Муза Арнгейм» він викладає теорію паркової архітектури «як мистецтва не менш прекрасного, ніж

живопис, скульптура або музика». Захоплення творенням поетично прекрасних садів набуло особливого розмаху в XVIII столітті в усіх європейських країнах. У США По першим оспівав цей вид мистецтва, доводячи пишноту свого вигаданого парку до нечуваного і небаченого, перевершуючи міфічні сади Семіраміди. Національні парки країни і навіть така комерційна інституція, як уславлений Діснейленд, мабуть, є далекими спадкоємцями поетичних фантазій По.

Деякі поезії та оповідання По тьмяно нагадують уже колись чуて, знайоме. Коли ця схожість підтверджується зіставленням з віршами чи прозою Кольріджа, Гофмана чи Вашингтона Ірвінга, ясно, що тут виразний відгомін знайомства По з творами цих художників і його щирого захоплення ними. Не можна забувати і про різьчу стилістичну перейнятливість, яка робить такими ефектними пародії По на різних літераторів («Герцог де л'Омлет», «Трагічне становище», «Чорт на дзвіниці»).

Та значно більше моментів упізнавання виникає при читанні книжок літераторів, що писали після По, тобто тих, на кого він сам справив безперечний вплив. Це символісти, неоромантики, багато письменників-декадентів, деякі представники експресіонізму і, хоч як несподівано це звучить, досить численний загін реалістів.

Символісти різних країн, зокрема й вітчизняні, називали По своїм попередником і вчителем. Загалом це так, хоча певну рацію мав і Олександр Блок, коли писав: «Світ його творчості такий широкий, що навряд чи слушно вважати його основоположником так званого символізму». Талант По такий щедрий, що він безтурботно розкидав зерна нових ідей і художніх форм, начебто не помічаючи власного новаторства і в поезії, і в прозі.

Своєю долею і творчістю По був близький до «проклятих поетів», багато в чому передував цим французьким художникам. Не випадково на батьківщині Рембо, Верлена його найпалкішим і найталановитішим популяризатором став Шарль Бодлер, у Франції По зрозуміли глибше і тонше, ніж на батьківщині. Відома стаття

Бодлера, присвячена американському письменникові, зберегла своє значення й до наших днів як одна з найбільш вдумливо і добре написаних робіт про По. Тут, звичайно, виявилась, якщо вдатися до вислову Гете, *Wahlverwandschaft*, спорідненість обраних.

І в образотворчому мистецтві Франції відчутний вплив пластичної поезії і прози По, зокрема в картинах символістів Гюстава Моро або Оділона Редона, найхімічніших художників минулого сторіччя. Однак це окрема тема, яка потребує серйозного вивчення.

До останнього часу в працях російських дослідників підкреслювалося, що символісти і декаденти міфологізували постать і творчість По, бачили в ньому лише те, що хотіли бачити. І якщо американські сучасники негативно ставилися до письменника за його «демонізм», той самий демонізм автора «Крука» захоплював Бодлера, Брюсова та Бальмонта. Це так. Творчості По й справді притаманний певний демонізм, хоча символісти й перебільшували значення цього своєрідного байронізму американського письменника. Вони були досить однобічні, залишали поза увагою інші важливі прикмети літературної діяльності поета, зокрема його іронічний критицизм і гумор, забували про його новаторство у створенні літературних жанрів тощо.

Щодо неоромантиків, то і їхні зв'язки з По очевидні й численні. Крім тих, що лежать на поверхні, – схильність до екзотики далеких країн, драматичних подорожей (надто морських), описів загадкових природних явищ і катаклізмів, створення трагічно загостреного конфлікту між героєм і суспільством, важливим є сам вибір героя – самотнього, загадкового, психологічно складного, часто таки справді демонічного. І боріння в душі цього героя добра і зла, великої духовності, таланту і мерзенних гріхів та збочень – теж близькі до подібних конфліктів у свідомості героя багатьох оповідань По. Неоромантична завороженість смертю, злочином, таємничістю – тісно пов'язані з романтизмом американського письменника. Звичайно, герої і неоромантиків, і По мають спільних предків – героїв Байрона. Всі вони начебто одна родина, представлена

кількома поколіннями. Та кожне покоління вносить свої риси і передає їх наступним. «Гени» По виявилися дуже сильними й передалися багатьом з тих, хто творив після нього.

Серед реалістів, які вчилися у По, першим треба назвати Марка Твена. Його гумористичні й сатиричні оповідання за стилем і прийомами часто близькі до прози По цього ж забарвлення. Твеніві гротескні перебільшення, нагромодження гіпербол, надмірність подробиць, певна грубуватість тону, особливо у ранніх творах, як і схильність розгортати дію пізніх повістей на тлі умовно-європейських декорацій з «німецьким» колоритом – усе це нагадує прикметні риси оповідної манери автора «Без дихання» або «Чорта на дзвіниці». Перегукуються і певні характерні образи обох письменників. Наприклад, на диявола По схожий Твенів спокусник обивателів міста Гедліберг, або містично-жахливий «Таємничий незнайомий». І це лише деякі риси спорідненості Марка Твена з його талановитим попередником.

Спорідненість існує між Едгаром По і таким самобутнім художником-реалістом наступної генерації, як Анатоль Франс. Крім замилювання історичними та географічними реаліями, барвистими, екзотичними, мальовничими, рідкісними речами, подробицями побуту, архітектурними деталями тощо, їх зближує величезна ерудиція, глибоке знання світової культури. Блискуча філологічна освіта, володіння класичними і сучасними мовами, широка обізнаність із працями істориків, філософів, географів, чудова пам'ять на імена і факти, посилання на рядки поетичних і прозаїчних творів авторів з різних епох і країн – усе це робить тексти обох письменників до краю насиченими складною культурною інформацією. Далеко не кожен сучасний читач, навіть учений-фахівець, може повністю зрозуміти думку чи образ По або Франса, не звертаючись до коментарів чи приміток. Десятиліття неувagi до класичної філологічної освіти зробили нас безпорадними без милиць наукового апарату. Треба, однак, визнати, що обом письменникам властиве певне хизування власною ерудицією, легкий

науковий снобізм, який становить своєрідну прикмету їхнього письма, особливість стилю. І в наш час у цьому в них є продовжувачі, – згадаймо хоча б Карпентьєра чи автора роману «Ім'я троянди» Умберто Еко, не кажучи вже про Джеймса Джойса.

Скористаймося, крім наведених вище, ще одним сюжетно-образним прикладом. Одна з найхарактерніших для романтиків тем – тема двійників – від Гофмана перейде до По, оригінально втілюючись у «Лігеї», «Вільямі Вілсоні» та інших творах, а згодом відгукнеться у Стівенсона («Дивна історія доктора Джекіля і містера Хайда»). Або в Оскара Уайльда в його «Портреті Доріана Грея», де так багато перегуків хоча б з тим же «Вільямом Вілсоном» (аж до загибелі героя і його двійника – втілення кращого «я» героя – в один і той же день і за надто близьких обставин).

Є в По невеличке раннє оповідання, – історичний анекдот «На мурах Єрусалимських», – стилізоване під біблійний текст. Його початок звучить тією самою урочистою міддю, що й уславлені перші рядки розділу про Єшуа в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита». Вперше оповідання американського письменника з'явилося російською мовою 1885 року в книзі «Э. По. Повести, рассказы, критические этюды и мысли» під назвою «Случай в Иерусалиме», і, хто знає, можливо, саме ця стилізація була поштовхом до стилістичних шукань великого киянина Булгакова, тим більше, що По він знав і любив.

«Логічні оповідання», як він їх сам називав, Едгара По були першою ластівкою жанру, який у нашому сторіччі набув нечуваної популярності. Мається на увазі класичний «детектив» у формі оповідання, повісті або роману. Найуславленіші його майстри і майстрині, як-от Артур Конан Дойл, Агата Крісті, Жорж Сіменон, плідно вчилися в американського письменника. В автора «Вбивств на вулиці Морґ», «Таємниці Марі Роже», «Золотого жука», «Це ти», «Викраденого листа» вони знайшли майже всі основні принципи жанру, які використовували при написанні своїх творів. Головний серед них – принцип дедуктивного мислення. Це вміння уславлених

детективів, чиї імена в наш час стали прозивними, з найменших спостережень робити переконливі висновки, спираючись на величезний життєвий досвід, на знання людської психології і типів людської поведінки, здебільшого соціально зумовленої, на глибоку обізнаність із різними, іноді дуже специфічними галузями науки. Створений уявою Едгара По слідчий Дюпен – безперечно літературний батько Шерлока Холмса. Вони мають масу спільних рис. Перший – блискучий математик, другий – хімік. Обізнаність із точними науками робить їхню логіку неспростовною. Сухе і точне мислення захоплює їх, мов високе мистецтво. І ця захопленість процесом мислення, пригодами аналітичної думки передається читачеві: дає йому особливу насолоду, подібну до втіхи від розв'язування складної загадки або від розумової гри – шахів, бриджу тощо. Обидва герої самотники, в чомусь диваки, обидва потребують компаньйонів, яким звіряють свої міркування, а ті компаньйони стають літописцями їхніх геніальних розслідувань. В оповідачі з «Вбивств на вулиці Морґ» або «Викраденого листа», як у зернятку, закладені основні риси благородного і наївного доктора Ватсона. Дюпен і Холмс в усьому перевершують обмежених поліцейних нишпорок і не без злості доводять їм свою розумову перевагу.

Еркюль Пуаро та міс Марпл на перший погляд дуже відрізняються від Дюпена. Бельгійський поліцай у відставці або стара панна з провінції, звичайно, ані звичками, ані поведінкою не скидаються на романтичного аристократа Дюпена. Але за оригінальними рисами цих двох детективів, а також паризького комісара поліції Мегре, за їхніми своєрідними кумедними чи зворушливими дивацтвами не можна не помітити родових дюпенівських рис – залізної логіки, різючої спостережливості, блиску аналітичного розуму, віртуозного вміння робити бездоганні висновки із, здавалося б, ніяк між собою не пов'язаних фактів і фактиків. Всі вони психологи, і хоча Дюпеніві високонаукові міркування про людську душу відрізняються від доморослих аналогій, які допомагають міс Марпл розібратися в

найзаплутаніших злочинах, у них, урешті, однакова вдача і однакові дії.

Засновник світової династії детективів Дюпен лишився неперевершеним за своєю витонченою інтелектуальністю. Може, найближчим до нього за схильністю до філософських узагальнень і вишуканих парадоксів є ще один оригінал – детектив патер Браун Честертона. Інші ж позбавлені алмазного блиску його інтелекту, романтичності й загадковості, що, проте, не робить їх менш популярними в читачів.

Усе сказане аж ніяк не докладно висвітлює значення творчості Едгара По для світової літератури, але принаймні визначає його місце в цій царині культури. Скарбниця поезії і прози американського генія багата і щедра, з неї, мов з казкової невичерпної скрині, можна сміливо брати, позичати, не боячись, що побачиш дно. Навпаки, з роками й десятиліттями вона здається ще повнішою, ще багатшою блискучими ідеями, прозираннями у таємниці світу та людської душі, натхненням осяянням, художніми відкриттями. Великий романтик лишається живим класиком, якому є що сказати все новим і новим поколінням читачів усього світу.

Кіра ШАХОВА

[\[1\]](#)

Оповідь Артура Гордона Піма

Передмова

Кілька місяців тому, коли я повернувся до Сполучених Штатів, переживши в Південному океані та деінде багато дивовижних пригод, про які розповім далі, випадок привів мене у невеличке товариство джентльменів з Ричмонда, штат Вірджінія, і вони виявили глибокий інтерес до всього, що стосувалося країв, де я мандрував, наполягаючи, щоб я видав свою розповідь друком. Проте я відмовлявся це зробити, і то з кількох причин: були серед них і причини суто особисті, – вони стосувалися одного мене, – і причини іншого характеру. Скажімо, мене стримувало таке міркування: оскільки протягом більшої частини своїх мандрів я не вів щоденника, то чи зумію я, спираючись лише на пам'ять, викласти події так докладно і так зв'язно, щоб вони й здавалися не менш правдивими, ніж були (тут не йдеться про цілком природні й неминучі перебільшення, до яких ми залюбки вдаємося, коли розповідаємо про миттєві випадки, які справили на нас незабутнє враження і глибоко схвилювали нашу уяву). Друга причина: події, про які я мав розповісти, видаються настільки незвичайними і чудесними (та й ніхто, з огляду на обставини, не міг би підтвердити правдивість моїх слів, крім хіба одного свідка, але й той напівіндіанець), що я міг би сподіватися лише на віру з боку своєї родини та тих друзів, котрі, знаючи мене все життя, не мають підстав сумніватися в моїй правдивості, тоді як широка публіка найімовірніше поставилася б до моєї щирої оповіді як до безсоромної, хоч і мудрової вигадки. Проте чи не найголовнішою причиною того, чому я не здався на умовляння доброзичливців, була невіра у свої таланти.

Серед віргінських джентльменів, які виявили надзвичайний інтерес до моїх розповідей, а надто тих, де йшлося про мої вимушені мандри в Антарктичному океані, був містер По, якого незадовго до нашої з ним зустрічі призначили редактором

«Південного літературного вісника», щомісячного журналу, який видавав містер Томас У Уайт у Ричмонді. Він, як і інші, наполегливо радив мені приготувати повний звіт про все, що мені довелося спостерегти й пережити, і покластися на проникливість та здоровий глузд читачів – і він переконливо доводив, що хай би як невміло виклав я свої думки, сама невправність автора, якщо така матиме місце, забезпечить книжці більше шансів бути прийнятою як правдива оповідь про дійсні події.

Та попри його наполегливі умовляння, я так і не зважився зробити, як він мені радив. Згодом він запропонував (переконавшись, що я затявся на своєму), щоб я дозволив йому описати мої найперші пригоди – він, мовляв, ґрунтуватиметься на викладених мною фактах і надрукує їх у «Південному віснику» як художню повість із вигаданим сюжетом. Я не бачив підстав не погодитись і поставив тільки за умову, щоб у повісті було використане моє справжнє прізвище. Отже, два уривки з цієї нібито художньої повісті з'явилися друком у січневому та лютневому номерах «Південного вісника» за 1837 рік, і для того, щоб ніхто не засумнівався в белетристичності згаданого твору, в змісті журналу біля вищеназваних уривків було вказане прізвище містера По.

Читачі сприйняли цю літературну хитрість зовсім не так, як я собі припускав, бо, незважаючи на видимість вигадки, якою так майстерно була замаскована розповідь про деякі з моїх пригод, надрукована у «Віснику» (причому жоден факт не був змінений чи спотворений), я виявив, що читачі зовсім не схильні сприймати її за вигадку, і на адресу містера По надійшло кілька листів, де висловлювалася тверда переконаність у протилежному. Звідси я дійшов висновку, що саме за своєю природою факти моєї розповіді містять у собі достатньо доказів своєї правдивості, і мені не слід аж надто остерігатися недовіри з боку моїх читальників.

Після наведених вище роз'яснень неважко буде зрозуміти, яка частина з поданого нижче належить власне мені; навряд чи хто засумнівається й у тому, що на кількох сторінках, які написав містер

По, не змінено й не спотворено жодного факту. Навіть тим читальникам, які не гортали «Вісника», немає потреби вказувати, де закінчується його частина і починається моя; різниця в стилі відразу впадає у вічі.

А. Г. Пім

Нью-Йорк, липень, 1838 р.

Розділ перший

Мене звуть Артур Гордон Пім. Мій батько був шанований купець – він торгував морським начинням у Нантакеті, де я й народився. Мій дід по матері служив повіреним у справах і мав велику практику. Йому в усьому щастило, і він нажив чимале багатство, успішно вкладаючи гроші в акції Едгартонського Нового банку, як тоді його називали. Вдавався він і до інших вигідних оборудок, з усього маючи добрий зиск. До мене він прихилився явно більше, ніж до будь-кого зі своїх родичів, і я мав тверду надію успадкувати більшу частину його багатства. Коли мені виповнилося шість років, дід послав мене до школи старого містера Рікетса, однорукого джентльмена з ексцентричними манерами – його добре знав чи не кожен, хто бував у Нью-Бедфорді. Я навчався там до шістнадцяти років, а потім перейшов у «академію» містера Е. Рональда, що стояла на вершині пагорба. Тут я потоваришував із сином морського капітана Барнарда, який служив у корабельній компанії Ллойда та Реденберга, – містера Барнарда теж добре знають у Нью-Бедфорді, а в Едгартоні, я певен, у нього чимало родичів. Його сина звали Огастес. Старший років на два від мене, він уже ходив із батьком на китобійний промисел на «Джоні Дональдсоні». Огастес любив розповідати мені про свої пригоди на півдні Тихого океану.

Я часто бував у нього вдома і проводив там цілі дні, а іноді й ночі. Ми вмощувалися вдвох на ліжку Огастеса, й він докладав усіх зусиль, щоб не дати мені заснути до світанку, розповідаючи про дикунів з острова Тініан та з інших островів, де він побував під час своїх мандрів. Я не міг не захоплюватися його оповідками і поступово відчув неподоланне бажання самому вирушити в морські мандри. Я мав вітрильника, що називався «Аріель», вартістю в сімдесят п'ять доларів, з невеличкою каютою і споряджений як шлюп, – яка була його тоннажність, я не пам'ятаю, але десятеро людей поміщалися на ньому без тисняви. На тому човні ми мали

звичай здійснювати найбожевільніші виправи, і, згадуючи про них, я дивуюся, що досі живий.

Замість вступу до головної й набагато розлогішої частини своєї оповіді я розкажу про одну з таких шалапутних пригод. Одного вечора в капітана Барнарда відбувалася гульня, і ми з Огастесом добряче нализалися. Як завжди в подібних випадках, іти додому мені не хотілося, і ми вдвох уклалися на його ліжку. Він, як мені здалося, заснув дуже мирно, не сказавши на свою улюблену тему жодного слова, – коли п'ятика закінчилася, була майже година ночі. Минуло, може, з півгодини відтоді, як ми лягли, і я вже почав дрімати, коли Огастес раптом підхопився на ноги і, вибухнувши страшною лайкою, запрягся, що жоден Артур Пім із тих, які існують у християнському світі, не примусить його спати, коли з південного заходу віє такий чудовий бриз. Я був здивований, як ніколи в своєму житті, бо не знав, чого йому треба, і думав, що він геть утратив тяму від випитого вина та інших трунків. Одначе далі мій друг заговорив цілком розважливо. Мовляв, я вважаю, що він п'яний як чіп, але він тверезісінький. Йому просто обридло, провадив Огастес, валятися в ліжку, немов ледачий пес, у таку дивовижну ніч, і зараз він одягнеться й поїде прогулятися на човні. Не знаю, що зі мною сталося, але не встиг мій приятель вимовити ці слова, як я відчув неймовірне збудження й радість, і його безумний намір видався мені найрозумнішим і найдотепнішим у світі. Надворі завивав майже штормовий вітер, і було дуже холодно – наближався кінець жовтня. Одначе я підхопився з ліжка в пориві справжнього екстазу і заявив, що я теж не з полохливих, і мені обридло валятися в ліжку, як ледачому псу, і заради розваги я готовий утворити яку завгодно вихватку, і жоден Огастес Барнард із Нантакета не звинуватить мене в боягузтві.

Не гаючи часу, ми похапцем одяглися й побігли до вітрильника. Він стояв біля старого напівзгнилого причалу на дерев'яному складі «Ненкі і компанія» і майже бився бортом об грубі колоди. Огастес стрибнув у човна й став вичерпувати воду, якої набралось до

половини бортів. Закінчивши з цим, ми підняли клівер та грот і сміливо вийшли у відкрите море.

Вітер, як я вже згадував, віяв сильно й безперервно з південного заходу. Ніч була ясна й холодна. Огастес сів за стерно, а я стояв, тримаючись за щоглу, на палубі, над каютою. Ми мчали вперед дуже швидко – і жоден з нас не зронив і слова, після того як ми відійшли від причалу. Нарешті я запитав у товариша, яким курсом він збирається пливати, і коли, на його думку, нам слід повернути назад. Кілька хвилин він насвистував, а потім глузливо кинув:

– Я йду в море – а ти вертайся на берег, якщо бажаєш.

Подивившись на Огастеса, я помітив, що, попри свою вдавану безтурботність, він сильно збуджений. Я виразно бачив його у світлі місяця – обличчя в нього було біліше за мармур, а рука так тремтіла, що він ледь утримував нею румпель. Я зрозумів, що з ним не все гаразд, і неабияк стривожився. На той час я дуже мало тямив в управлінні човном і тепер цілком залежав від мореплавного досвіду товариша. Вітер раптом почав посилюватись, і ми стали віддалятися від берега усе швидше, але я соромився виказати свій страх і ще з півгодини зберігав цілковиту мовчанку. Нарешті я не витримав і сказав Огастесові, що, мабуть, пора вертати назад, до берега. Як і першого разу, минуло не менше хвилини, поки він здобувся на відповідь чи то відреагував на мою пропозицію.

– А куди нам квапитися? – озвався він нарешті. – Ще маємо час. Далєбі, маємо.

Десь такої відповіді я від нього й чекав, але в тоні, яким він вимовив ці слова, було щось таке, від чого мене опанував моторошний жах. Я знову окинув приятеля пильним поглядом. Губи в нього були мертвотно-бліді, а коліна так тремтіли, що, здавалося, ноги от-от підігнуться, й він упаде.

– Ради бога, Огастесе! – заволав я, не на жарт переляканий. – Тобі зле? В чому річ? Що ти надумав?

– У чому річ? – пробелькотів він начебто з великим подивом і в ту ж таки мить випустив румпель і впав на дно човна. – Річ у т-тому... я

п-повертаю д-до б-берега... хіб-ба не б-бачиш?

І тут мене мов осяяло – я зрозумів, що сталося. Я кинувся до Огастеса й підняв його. Він був п'яний – п'яний, як хлющ, – він не міг стояти на ногах, не міг розтулити рота, нічого не бачив. Очі його оскляли; похоловши від розпачу, я випустив його з рук, і він, наче колода, знову впав у воду на дно човна. Мені стало очевидно, що під час гульні він випив куди більше, ніж я думав, і його поведінка в ліжку була наслідком дрімучого сп'яніння – у такому стані, як і в нападі божевілля, жертва часто набуває здатності поводитись як людина, що цілком панує над своїми почуттями. Однак холодне нічне повітря зробило свою справу – нервові збудження вгамувалося під його впливом, до того ж мій приятель почав невиразно усвідомлювати небезпеку свого становища – і це прискорило катастрофу. Тепер Огастес повністю відключився, й не було найменшої надії, що в найближчі години він прийде до тями.

Годі уявити, як перелякався я в ту мить. Винні випари розвіялись, мною опанували страх і розгубленість. Я знав, що я не вмію стернувати, що шалений вітер та потужний відплив женуть нас до неминучої загибелі. Десь позаду нас збирався шторм, а ми не мали ні компаса, ні провізії; і було очевидно, що якщо не змінимо курсу, то ще до світанку втратимо землю з виду. Ці думки і безліч інших, не менш моторошних, із карколомною швидкістю промчали крізь мою свідомість і на кілька хвилин паралізували мою волю. Майже зариваючись носом у біле шумовиння, човен навалюно мчав уперед із розпущеними вітрилами – ні на клівері, ні на гроті рифи не були взяті. На наше превелике щастя, хвилі не зламали стерно – адже Огастес, як я вже згадував, покинув румпель, а я був надто схвильований і навіть не подумав, що треба негайно сісти на його місце. Та хоч як це дивно, човен тримався прямо, і помалу я трохи заспокоївся і прийшов до тями. Але вітер і далі посилювався, погрозово завивав; і щоразу, коли нас підносило на гребінь хвилі, море розбивалося об корму й заливало човен водою. Проте тіло в мене майже задерев'яніло, і я мало що відчував.

Нарешті я зібрав останні сили і, кинувшись на ніс човна, зірвав грот. Як і слід було сподіватися, вітер підхопив вітрило і перекинув його в море; намокши у воді, воно потягло за собою щоглу, мало не зламавши борт. Лише завдяки цій невеличкій катастрофі мені пощастило уникнути невідвортної загибелі. Хоча човен залишився під одним клівером, він і далі мчав, гнаний вітром; врядигоди на нього обвалювалися важкі хвилі, але найстрашніша загроза минула. Я взявся за румпель і зітхнув вільніше, бачачи, що для нас лишилася деяка можливість порятунку. Огастес лежав непритомний на дні, а що там набралось на цілий фут води, то я став боятись, аби він не захлинувся; мені вдалося трохи підняти товариша і, обв'язавши його навкруг пояса мотузкою, я закріпив її до рим-болта на даху каюти і залишив його в сидячій позі. Зробивши таким чином усе, що міг зробити у своєму збудженому стані, я зібрався з духом і звірився на Бога, сповнений рішучості мужньо зустріти будь-яке випробування, що його пошле мені доля.

Та не встиг я прийняти це рішення, як угорі над човном і навкруг нього заповнив усе повітря страшний і протяжний зойк, ніби заверещала тисяча демонів.

Ніколи, поки я живий, не забути мені, який моторошний жах заповнив мене в ту мить. Волосся на голові стало сторч, кров застигла в жилах, серце зупинилося. Я навіть не зміг задерти голову, щоб подивитися, звідки долинуло те моторошне виття, а захитався й упав без тями на нерухоме тіло товариша.

Очунявши, я виявив, що лежу в каюті великого китобійного корабля «Пінгвін», який ішов до Нантакета. Наді мною стояло кілька людей, і Огастес, блідий як смерть, старанно розтирав мені руки. Побачивши, що я розплющив очі, він радісно скрикнув, а на суворих обличчях людей, які стояли навкруг мене, з'явилися усмішки; у декого в очах заблищали сльози. Незабаром прояснилася й загадка того, як нам пощастило залишитися живими. На нас наскочило китобійне судно, котре, тримаючись круто до вітру, прямувало до Нантакета на всіх вітрилах, які зважилося підняти, а отже, йшло

майже під прямим кутом до нашого курсу. На вахті було кілька матросів, усі вони дивилися вперед, але помітили нашого човна лише тоді, коли уникнути зіткнення було неможливо, – крики, якими вони намагалися остерегти нас, коли побачили вітрильника, і сповнили мене жахом. Величезний корабель, як мені розповідали, переїхав через нас із такою самою легкістю, з якою наше суденце переїхало б через пташине перо – він навіть не уповільнив ходу. Жодного крику не до-линуло з човна, який зазнав катастрофи, – тільки почулося скреготіння, майже заглушене ревом вітру та хвиль, поки наше вутле суденце, вже затоплене водою, за якісь секунди протягло під кілем корабля, котрий нас розчавив, – і все. Приймавши наш вітрильник (а з нього, як ви, певно, пам'ятаєте, зірвало щоглу) за покинуту й нікому не потрібну посудину, капітан китобійного корабля (капітан Е. Т. В. Блок з Нью-Лондона) дав наказ іти своїм курсом, не звертаючи уваги на те, що сталося. Та, на наше щастя, двоє з вахтових матросів побожилися, що бачили в нашому суденці біля стерна людину, і її, мабуть, ще можна врятувати. Спалахнула суперечка, і Блок роздратовано заявив, що «йому немає діла до якоїсь яєчної шкаралупи, що заради такої нісенітної пригоди він не стане змінювати курс корабля і якщо в тому кориті була людина, ніхто не винен у цьому, крім неї самої, – і хай собі йде на дно або до чортів у пекло», ну й таке інше в такому ж дусі. Тоді до суперечки втрутився Гендерсон, перший помічник, справедливо обурений, як і всі матроси, бездушною жорстокістю капітана. Відчуваючи підтримку команди, він заявив Блоку, що той заслуговує теліпатись на шибениці і що він не виконає такого наказу, хай навіть його повісять відразу по тому, як вони зійдуть на берег. Помічник капітана твердим кроком рушив на корму, відштовхнувши Блока (той зблід, але промовчав), і, схопившись за штурвал, рішучим голосом наказав: «Завертай!» матроси кинулися на свої місця, і корабель здійснив умілий поворот. Усе це забрало близько п'яťох хвилин, і мало хто вірив у те, що вони встигнуть когось там урятувати, навіть якщо в човні справді були люди. Проте, як читачеві вже відомо, і я,

й Огастес залишилися живі; смерть обминула нас, завдяки поєднанню двох щасливих і майже неймовірних випадковостей – подібне щастя люди благочестиві й мудрі приписують умисному втручання божественного Провидіння.

Поки судно ще не забрало вітер, перший помічник капітана звелів спустити на воду шлюпку і стрибнув у неї разом з двома матросами – мабуть, тими самими, котрі запевнили, що бачили мене біля стерна. Як тільки вони відчалили від судна (місяць світив яскраво, як і раніш), корабель круто нахилився під вітер, і в ту саму мить Гендерсон, підхопившись зі свого сидіння, закричав веслувальникам, щоб вони табанили. Він не став нічого пояснювати, тільки нетерпляче повторював: «Табань! Табань!» З усіх сил матроси заходилися веслувати назад; але на той час корабель уже розвернуло, і він рвонувся вперед, хоча команда докладала неймовірних зусиль, щоб прибрати вітрила.

Зневаживши небезпеку, помічник капітана вхопився за ван-путенси на борту корабля, як тільки зміг до них дотягтися. Судно знову рвучко нахилилося, оголивши правий борт майже до кіля, і тоді стало зрозуміло, чому помічник капітана звелів матросам знову підігнати шлюпку до корабля. На гладенькій і блискучій поверхні днища (корпус «Пінгвіна» був обшитий міддю, і мідні штаби кріпилися до дерева мідними ж таки болтами) у якийсь незбагненний спосіб повисло людське тіло, яке билося об корпус за кожним порухом корабля. Після кількох невдалих спроб, бо судно гойдалося, і перший-ліпший поштовх загрожував потопити шлюпку, мене нарешті визволили з небезпеки й підняли на борт – бо то було моє тіло. З'ясувалося, що якийсь болт зрушив із місця, пропоров обшивку й вистромився назовні, а коли нас протягувало під кораблем, я зачепився за нього й ось таким неймовірним манером мене прикріпило до днища. Голівка болта пройшла крізь комір зеленої сукняної куртки, яка була на мені, крізь задню частину шиї і вийшла назовні між двома сухожиллями під правим вухом. Мене негайно поклали до ліжка, хоча я не подавав ознак життя. Хірурга на

борту не було. Зате капітан поставився до мене дуже уважно – мабуть, хотів загладити в очах команди свою жахливу поведінку на самому початку цієї пригоди.

Тим часом Гендерсон знову відчалив від корабля, хоча вітер набрав майже ураганної сили. Вже через кілька хвилин йому почали траплятися уламки нашого човна, і незабаром один із матросів, котрі були з ним, став запевняти, що чує крізь рев урагану, як хтось кличе на допомогу. Це примусило відважних моряків уперто провадити пошуки далі, і вони плавали там більше, ніж півгодини, хоча капітан Блок знову й знову подавав сигнали повернутися, і кожна мить перебування на воді в такій благоденській шлюпці таїла в собі смертельну небезпеку. Важко зрозуміти, чому крихітне суденце не зазнало катастрофи в першу ж таки секунду. Однак шлюпка була збудована дуже міцно, спеціально для китобійного промислу, й обладнана, як я мав згодом нагоду переконатися, повітряними ящиками – на зразок рятувальних човнів, що ними користуються на узбережжі Уельсу.

Після марних пошуків протягом згаданого часу вирішили повернутися на корабель. Та не встигли дійти цього висновку, як від темного предмета, що швидко проплив неподалік, почувся слабкий крик. Вони погналися за тим предметом і незабаром підпливли до нього. То був палубний настил «Арієля». Біля нього з останніх сил змагався з хвилями Огастес. Коли його стали втягувати в шлюпку, виявилося, що він прив'язаний мотузкою до дощок, які трималися на плаву. Нагадаю, що це була та сама мотузка, одним кінцем якої я обв'язав Огастеса навкруг пояса, а другим примоцував до рим-болта, щоб утримати його в сидячій позі; отже, цей запобіжний захід у кінцевому підсумку і врятував йому життя. Збудований «Арієль» був абияк, і коли його підім'яло під себе велике судно, він одразу розвалився на шматки, а палубний настил, як і слід було сподіватися, зірвало, коли вода заповнила каюту, і разом з іншими уламками він сплив на поверхню; завдяки йому Огастес не пішов на дно і в такий спосіб уникнув жахливої смерті.

Минуло більше години після того, як Огастеса підняли на борт «Пінгвіна», перш ніж він зміг розповісти про себе і зрозуміти, що ж власне сталося з нашим човном. Зрештою він цілком оговтався і довго розповідав про те, що відчував, коли його скинуло в море. Прийшовши до тями, він виявив, що з карколомною швидкістю його закручує у водяний вир, а навколо його шиї двічі або тричі туго обмоталася мотузка. В наступну мить він відчув, що швидко підіймається на поверхню і, сильно стукнувшись головою об щось тверде, знову неприємно. Очунявши вдруге, він уже міг трохи мислити, хоча його свідомість досі була затемнена, а думки плуталися. Тепер він зрозумів, що потрапив у якусь катастрофу й опинився у морі, хоча рот у нього на поверхні, й він міг дихати, правда, з деяким зусиллям. Мабуть, у цей час палубний настил швидко гнало за вітром, і він тягся за ним, лежачи спиною на воді. Отже, він міг не боятися, що піде на дно, поки йому вдається втриматися в такому положенні. Незабаром хвиля кинула його на дошки, і він учепився в них, вряди-годи волаючи на допомогу. За кілька хвилин до того, як його помітили зі шлюпки Гендерсона, він, утративши останні сили, не втримався за дошки, скотився у воду й вирішив, що йому кінець. За весь той час, поки Огастес змагався за життя, він так і не згадав ні про «Аріель», ні про події, що привели його до трагічної розв'язки. Невиразне почуття жаху й розпачу цілком заволоділо його свідомістю. Коли його нарешті підібрали, він був без тями, і, як я вже згадував, минуло не менш години, поки він нарешті усвідомив, що з ним сталося. Ну, а я повернувся до життя зі стану, близького до смерті, завдяки енергійному розтиранню фланеллю, змоченою в гарячому лої – цей метод запропонував Огастес, після того як упродовж трьох із половиною годин перепробували найрізноманітніші засоби. Рана в шиї, хоч і була бридка на вигляд, виявилася легкою і загоїлася досить швидко.

Витримавши один із найжахливіших штормів, які траплялися біля узбережжя, де стояв Нантакет, «Пінгвін» рівно о дев'ятій ранку ввійшов у порт. Ми з Огастесом навіть устигли на сніданок, який, на

наше щастя, трохи припізнівся в домі капітана Барнарда, з огляду на вчорашню п'ятику. Навряд чи хтось із людей, які зібралися за столом, звернув увагу на наш жалюгідний вигляд, бо всі були надто змучені з перепою – хоча від пильного ока нам би не пощастило приховати свій стан. Школярі, одначе, здатні творити чудеса, коли їм треба одурити старших, і, я переконаний, ні в кого з наших друзів у Нантакеті не виникло найменшої підозри в тому, що жахлива та неймовірна історія, розказана кількома матросами в місті про те, як вони налетіли в морі на невідоме суденце й пустили його на дно з тридцятьма або сорока бідолахами на борту, мала стосунок до «Арієля», до мого приятеля чи до мене самого. Ми з Огастесом не раз потім поверталися в розмові до цієї історії – і щоразу здригалися від жаху. Під час однієї з таких розмов мій друг щиро признався мені, що ніколи в житті не переживав такого болісного переляку, як у ту мить, коли на борту нашого суденця раптом усвідомив, що він смертельно п'яний, і відчув, що він летить у прірву, на дні якої клубочаться винні випари.

Розділ другий

З огляду на властивості, притаманні самій людській природі, та на суспільні упередження й забобони, ми не здатні робити слухних висновків навіть із найочевидніших подій. Можна було б припустити, що катастрофа на зразок тієї, про яку я щойно оповів, надовго відіб'є в мене охоту вибиратися в морські мандри. Навпаки, ніколи не відчував я такого палкого потягу до безумних пригод, без яких неможливе життя мореплавця, як через тиждень після нашого чудесного порятунку. Цього короткого часового періоду виявилось цілком досить, щоб із моєї пам'яті стерлися похмурі барви недавньої страшної пригоди і в яскравому світлі постали всі її збудливі мазки, вся її мальовничість. Наші розмови з Огастесом ставали усе частіші і з кожним днем цікавіші. Його манера розповідати про свої морські пригоди (здебільшого вигадані, як я тепер здогадуюся) цілком відповідала моїй екзальтованій вдачі і знаходила відгук у моїй палкій, хоч і дещо трагічній уяві. Дивно, що моя любов до морських мандрів найдужче пробуджувалася тоді, коли він описував випадки найжахливіших страждань і розпачу. Світлі тони в його картинах мало мене хвилювали. Мені ввижались корабельні аварії і голод; смерть або животіння в полоні у кровожерливих дикунів; життя в журбі та в сльозах на якій-небудь похмурій та голій скелі посеред неозорого і незбагненого океану. Згодом мене запевняли, що такі видіння або жадання – бо видіння й справді переходили в палкі жадання – властиві всім людям, схильним до меланхолії, але в той час я сприймав їх як пророчі зблиски доленосних накреслень, що їм я мушу в якійсь мірі підкорятися. Огастес повністю перейнявся моїми настроями. Вельми ймовірно, що наша інтимна дружба мала наслідком часткове взаємопроникнення характерів.

Десь через півтора року після того, як пішов на дно «Аріель», компанія «Ллойд і Реденберг» (якимсь чином пов'язана – так я думаю – з панамі Ендербі з Ліверпуля) заходилася лагодити велику

морську посудину, яка називалася «Дельфін», та споряджати її для полювання на китів. То була стара калаша, яка навіть після всього того, що з нею зробили, навряд чи стала придатна для плавання в океані. Я не годен пояснити, чому віддали перевагу саме цій руїні, адже компанія мала в своєму розпорядженні куди кращі кораблі, але так воно було. Містера Барнарда призначили капітаном, і Огастес збирався вирушити з ним. Поки бриг готували до плавання, мій друг часто розводився про те, яка чудова нагода випадає мені здійснити свою заповітну мрію. Він знайшов у мені цілком прихильного слухача, але облагодити справу виявилось не так легко. Мій батько не чинив мені опору – принаймні відкрито, – але з матір'ю сталася істерика, тільки-но я повідомив її про свій намір. А найприкрішою несподіванкою було для мене те, що мій дід, на якого я покладав великі надії, запрягся позбавити мене спадщини, якщо я ще хоч раз заговорю з ним на цю тему. Труднощі, однак, не тільки не загасили моє бажання, а навіть додали до жару вогню. Я постановив вийти в море, нехай там що, і, повідомивши Огастеса про своє рішення, разом з ним почав розробляти план дій. Водночас нікому з родичів я більше нічого не казав про своє бажання податися в морську подорож, а що видно я весь свій час віддавав звичайним справам, то всі подумали, я зрікся свого задуму. Згодом я часто згадував свою тодішню поведінку зі змішаним почуттям невдоволення й подиву. Нахабне лицемірство, за допомогою якого я йшов до здійснення свого наміру і яким були просякнуті кожне моє слово і кожен мій учинок протягом досить-таки тривалого часу, виявилось мені до снаги лише завдяки палким та непогамовним надіям, що з ними я чекав здійснення давно виплеканої мрії про морські мандри.

Боячись, щоб мене не викрили, я з необхідності мусив майже всі справи полишити на Огастеса, який днями пропадав на борту «Дельфіна», наглядаючи за всім тим, що робилося в батьковій каюті та в трюмі. Проте ввечері ми неодмінно зустрічалися, розповідали один одному про події дня і радились, як нам здійснити свій задум.

У таких балачках минув майже місяць, а ми все не могли придумати плану, що обіцяв би певний успіх, аж якось Огастес повідомив мене, що він нарешті все обмізкував. У НьюБедфорді я мав родича, містера Росса, і вряди-годи гостював у нього по два-три тижні. Бриг мав вийти в море десь у середині червня (1827 року), і ми домовилися, що за день або два до його відплиття мій батько одержить, як це не раз бувало, листа від містера Росса, котрий запросить мене приїхати і провести тижнів зо два з його синами Робертом і Емметом. Огастес пообіцяв, що сам напише листа і доставить його за адресою. Отже, я вийду з дому, ніби йдучи до Нью-Бедфорда, а Огастес мене перестріне й відведе на борт «Дельфіна», де він заздалегідь обладнав для мене сховище. Воно буде, як запевнив мене Огастес, достатньо зручним, і я пересиджу там кілька днів, протягом яких мені не можна нікому показуватися на очі. А коли бриг вийде у відкрите море і вже ніхто не зважиться повернути його назад, тоді мене, як сказав Огастес, переселять до каюти з усіма вигодами, а щодо батька, то він тільки посміється з нашої витівки. А потім нам, звичайно, зустрінеться не один корабель, з яким я пошлю листа й повідомлю своїм батькам про все, що сталося.

Та ось настала й середина червня – наближався день відплиття. Листа було написано й доставлено за адресою, і в понеділок уранці я вийшов із дому, прямуючи на пакетбот, що вирушав до Нью-Бедфорда, як гадали мої батьки. Одначе я подався прямо до Огастеса, який чекав мене за рогом вулиці. Наш первісний задум полягав у тому, що я ховатимуся де-небудь, аж поки смеркне, а тоді ми доберемося на борт корабля; та оскільки, на наше щастя, стояв густий туман, ми постановили не гаяти часу і зробити це негайно. Огастес рушив до пристані, а я йшов за ним трохи віддалік, закутаний у грубий матроський плащ, який він мені приніс, щоб мене, бува, не впізнали. Та тільки-но ми завернули за другий ріг, біля колодязя містера Едмунда, як хто, ви гадаєте, постав переді мною,

дивлячись мені просто в обличчя? Та не хто інший, як старий містер Петерсон, мій рідний дід.

– Щоб я пропав, Гордоне! – вигукнув він після довгої паузи. – Невже це ти? Але нащо ти надяг на себе це брудне шмаття, і в кого ти його взяв?

– Ви помиляєтеся, сер! – відповів я хрипким, як у старого пияка, голосом і, враховуючи надзвичайну вагу моменту, прикинувся вкрай ображеним та обуреним. – По-перше, я ніякий не чортів Гордон, а по-друге, я не дозволю першому-ліпшому волоцюзі називати мій новий плащ брудним шматтям!

Далєбі, я мало не зареготав, побачивши, як дивно повівся старий джентльмен, діставши цю промовисту відсіч. Він поточився на два або три кроки, спершу зблід як крейда, потім почервонів як рак, зсунув на лоб окуляри, знову опустив їх на перенісся і, піднявши парасольку, кинувся на мене. Одначе на півдорозі став як укопаний, начебто йому сяйнула несподівана думка; і, круто обернувшись, пошкунтильгав геть вулицею, трусячись від люті й бурмочучи крізь зуби:

– Чортівня та й годі... Треба нові окуляри... якийсь жевжик видався мені Гордоном... Щоб він згинув, отой Том довготелесий – нікчемне ледащо!

Після цієї ризикованої зустрічі ми просувалися вперед куди обережніше і без пригод дійшли до пристані. На борту «Дельфіна» було лише двоє чи троє матросів, та й ті щось робили біля носового кубрика. Капітан Барнард, як ми знали, був зайнятий у конторі компанії «Ллойд і Реденберг» і мав залишатися там до пізнього вечора – отже, його появи ми могли не боятися. Огастес перший спустився по трапу, а незабаром проскочив за ним і я, матросами не помічений. Ми відразу пробралися до кают-компанії. Там не було нікого. Кают-компанія виявилася опорядженою з великим комфортом, що рідко буває на китобійних суднах. У неї виходили чотири чудові окремі каюти з широкими зручними койками. Я побачив там також велику піч і напрочуд пухкий коштовний килим,

що застеляв підлогу і в салоні, і в каютах. Висота стелі досягала семи футів – одне слово, тут було куди просторіше і зручніше, ніж я міг сподіватися. Огастес, одначе, не дав мені роздивитися все як слід, бо наполягав, щоб я зачаївся у сховку якомога швидше. Він провів мене у свою каюту, яка містилася по правому борту брига, впритул до перегородки. Коли ми туди увійшли, він зачинив двері й узяв їх на засув. Мені здалося, я ніколи не бачив затишнішої кімнатки, ніж та, де ми опинилися. Вона була футів у десять завдовжки і мала лише одну койку, широку та зручну, як і ті, що про них я вже згадував. У тій частині каюти, яка прилягала до перегородки, був вільний простір площею в чотири квадратні фути, де стояв стіл, стілець і висіли полиці, заставлені книжками, переважно про плавання та далекі мандри. В кімнаті було чимало й інших вигод, серед яких мені запам'ятався великий ящик із льодом, де, як показав мені Огастес, зберігалось чимало смачних наїдків і трунків.

Потім мій друг надавив суглобами пальців на ріжок килима в кутку каюти і сказав, що частина настилу – близько шістнадцяти квадратних дюймів – тут акуратно вирізана і знову припасована на місце. Коли він натис на краєчок випиляного квадрата, той трошки піднявся, і він підсунув під нього палець. У такий спосіб Огастес підняв ляду (килим тримався на ній завдяки мебльовим цвяхам), і відкрився люк, що вів до кормового трюму. Огастес запалив фосфорним сірником свічку й, поставивши її в потайний ліхтар, спустився в люк, покликавши мене за собою. Я поліз за ним, і він за допомогою цвяха, вбитого з внутрішнього боку, опустив ляду, причому килим, як легко здогадатися, зайняв первісне положення на підлозі каюти, приховавши сліди люка.

Ліхтар зі свічкою всередині відкидав таке слабке світло, що я з великими труднощами пробирався крізь безладно навалені купи всілякої всячини, йдучи майже навіпацки. Незабаром, правда, мої очі пристосувалися до сутіні, і я став просуватися вперед більш упевнено, тримаючись за полу Огастесової куртки. Пролізши, часто навкарачки, крізь безліч вузьких проходів, ми нарешті підійшли до

окутого залізом ящика, схожого на ті, в яких перевозять фаянс. Він був футів чотири заввишки, повних шість футів завдовжки, але дуже вузький. На ньому лежали дві порожні бочки з-під китового жиру, поверх яких височіла аж до палуби купа солом'яних мат. А навкруги тіснилися в хаотичному безладді, громадячись до палуби-стелі, всілякі причандали корабельного господарства та купи найрозмаїтіших кошиків, клітей, барил і тюків, і те, що ми таки зуміли знайти прохід до цього ящика, тепер здавалося майже чудом. Згодом я довідався, що Огастес умисне так щільно напакував трюм, прагнучи якнайліпше мене сховати, причому він працював лише з одним помічником, який у плавання не йшов.

Мій товариш показав мені, що одну торцеву стінку ящика можна відкрити. Він її відсунув, і я заглянув усередину. Мене опанував радісний подив: дно ящика застеляв матрац, знятий з каютної койки, і тут-таки я побачив усі предмети першої необхідності, які можна було розмістити в такому замкнутому просторі, водночас залишивши досить місця, щоб я міг розташуватися, – або сидячи, або лежачи на повен зріст. Серед тих речей було кілька книжок, перо, чорнило, папір, три ковдри, великий глек із питною водою, барильце морських сухарів, три або чотири величезні болонські ковбаси, здоровенний окіст шинки, засмажена бараняча нога і з півдесятка пляшок міцних трунків та лікеру. Я негайно вступив у володіння своєю крихітною оселею, і, думаю, в ту мить я пережив куди більшу втіху, аніж будь-який монарх, котрий уперше входить у свій палац. Огастес пояснив мені, як закріплювати відсунуту стінку ящика, а потім, опустивши свічку до самого настилу, показав кінець темної мотузки, що там лежала. Ця мотузка, пояснив він, тягнеться від мого сховку через усі покручені проходи між вантажем прямо до ляди, що відкривається в його каюту, і закріплена там до цвяха, вбитого в дно трюма якраз під люком. Завдяки цій мотузці я матиму змогу вибратися звідси без його допомоги, коли якийсь непередбачений випадок спричинить таку необхідність. Після чого Огастес пішов, залишивши мені сірники, ліхтар із чималим запасом свічок

і пообіцявши навідувати мене щоразу, коли щаститиме прослизнути сюди непоміченим. Це сталося сімнадцятого червня.

Наскільки я міг визначити, я провів у своєму сховку три дні і три ночі, майже не вилізаючи з ящика і лише двічі розім'яв м'язи, випроставшись на весь зріст між двома клітями, якраз навпроти своїх дверцят. Протягом усього того часу Огастес не з'являвся; та це не надто мене непокоїло, бо я знав, що бриг має вийти в море з хвилини на хвилину, і в передвідчальній метушні йому нелегко вигадати вільний час, щоб спуститися до мене. Нарешті я почув, як піднялася й опустилася ляда, і незабаром Огастес погукав мене тихим голосом, запитавши, чи у мене все гаразд і чи не треба мені чогось.

– Нічого не треба, – відказав я. – Я влаштований тут з усіма вигодами. Коли відчалюємо?

– Ми знімаємося з якоря менш як за півгодини, – відповів він. – Я прийшов сказати тобі про це, щоб ти не хвилювався через мою відсутність. Я тепер не скоро зумію вигадати час і навідати тебе – можливо, мене не буде днів три або й чотири. Нагорі все гаразд. Коли я вилізу звідси й закрию ляду, ти проберися по мотузці сюди, де стирчить цвях. Я залишаю тут свого годинника – він тобі згодиться, щоб стежити за часом, адже денне світло сюди не проникає. Ти, мабуть, і зараз точно не знаєш, скільки просидів у цій могилі... Лише три дні, сьогодні двадцятьє. Я приніс би годинника до твоєї халабуди, але боюся, мене почнуть шукати.

І з цими словами мій друг виліз нагору.

Десь через годину після того, як Огастес пішов, я нарешті виразно відчув, що бриг рухається, і привітав себе зі щасливим початком подорожі. Цілком задоволений, я вирішив нічим не перейматися і чекати природного розвитку подій, адже рано чи пізно мені дозволять поміняти ящик на просторіше, хоча навряд чи зручніше каютне помешкання. Першою моєю турботою було забрати годинника. Залишивши свічку запаленою, я взявся за мотузку і рушив у темряві навпомацки крізь лабіринт незліченних проходів,

причому не раз виявляв, що, подолавши досить велику відстань, опинявся за кут або за два від вихідної точки. Нарешті я дістався до цвяха, знайшов предмет свого пошуку і цілим та неушкодженим повернувся назад.

Потім я переглянув книжки, які так дбайливо підібрав для мене мій друг, і вибрав розповідь про експедицію Льюїса та Кларка до гирла Колумбії. Деякий час я читав із цікавістю, потім мене розібрала дрімота, і, обережно погасивши свічку, я заснув безтурботним сном.

Прокинувшись, я ніяк не міг зібратися з думками, і минув якийсь час, перш ніж у мене в свідомості проясніли всі розмаїті обставини мого становища. Потроху, одначе, я пригадав усе. Запаливши сірника, я глянув на годинник; але годинник зупинився, й, отже, не було ніякої змоги довідатися, довго я спав чи недовго. Мої руки й ноги зовсім заніміли, і я мусив розім'яти м'язи, випроставшись на повен зріст між клітьми. Зненацька я відчув вовчий апетит і згадав про холодну баранину, що її покуштував перед тим, як заснути, і вона тоді видалася мені чудовою. Та яке було моє здивування, коли я виявив, що м'ясо геть зіпсувалося і немилосердно смердить! Ця обставина мене неабияк стривожила, бо я пов'язав її із сум'яттям у голові після пробудження і почав здогадуватися, що проспав, мабуть, незвичайно довго. До цього, певне, прямо спричинилося затхле повітря в трюмі, що в кінцевому підсумку могло призвести до дуже й дуже серйозних наслідків. Голова розколювалася від болю, я мав таке відчуття, ніби кожен подих завдає мені болю, і взагалі мене опанували найпохмуріші передчуття. Проте я не наважувався викрити себе, відкривши ляду чи в інший спосіб, і, накрутивши годинника, вирішив чекати, поки зможу.

Протягом наступної нестерпно гнітючої доби ніхто не прийшов мене визволити, і я не міг не докоряти Огастесові за таку неухважність до друга. Та найдужче мене непокоїло те, що води в моєму глеку залишилося близько половини пінти, а я страждав від спраги, наївшись вудженої ковбаси, коли виявив, що моя баранина

протухла. Мене опанував неспокій, і я втратив інтерес до книжок. Крім того, мене весь час змагав сон, і я тремтів на думку, що піддамся цій спокусі, адже в задушливому повітрі трюму на мене могла чигати грізна небезпека, наприклад, смерть від чадного газу. Тим часом я зрозумів, що ми вже у відкритому океані, – бриг сильно гойдало, а настирливе гудіння, яке долітало начебто дуже здалеку, дало мені знати, що розігралася неабияка буря. Я не міг збагнути, чому Огастес не з'являється так довго. Було очевидно, що відійшли ми від берега далеко, і я міг би вже піднятися нагору. З ним могло, звичайно, що-небудь статися, але я не міг придумати жодної причини, чому він не визволяє мене з моєї темниці, – хіба що несподівано помер або впав за борт, але я не бажав навіть припустити такого. А може, нас затримали супротивні вітри, і ми ще перебували досить близько від Нантакета. Однак це припущення довелося відкинути; бо в такому разі бригу довелося б часто робити круті повороти, лягаючи то на правий борт, то на лівий; але корабель постійно хилився на лівий борт, з чого я задоволено відзначив, що з корми справа задував незмінний бриз, і ми йдемо, не відхиляючись від курсу. Ну, а якби й справді ми досі перебували надто близько від нашого острова, то чому б Огастесові не прийти й не сказати мені про це? Отак міркуючи про труднощі своєї невеселої самоти, я постановив зачекати ще двадцять чотири години, і якщо допомога не з'явиться, то пробратися до люка або спробувати переговорити з другом, або принаймні ковтнути свіжого повітря крізь отвір і запастися питною водою в його каюті. Однак десь на цій думці я, попри неймовірні зусилля не спати, поринув не так у сон, як у стан глибокого заціпеніння. Мої марення були такі страшні, що годі описати. Начебто всі жахливі прояви і примари разом накинулися на мене. То бридкі й люті демони душили мене, придавивши величезними подушками. То велетенські змії обмотували мене тугими кільцями, пильно дивлячись мені в обличчя очима, в яких спалахували зловісні вогники. Потім переді мною простелилася безкрая пустеля – дика, моторошна, позбавлена всього живого.

Повсюди, куди сягало око, здіймалися у височінь грубезні стовбури голих, безлистих дерев. Їхнє коріння було сховане під неозорими болотами з густо-чорною, застоюною і гидкою водою. І, здавалося, ті дивні дерева мали в собі щось людське – вони вимахували кощавими руками, вони благали мовчазливі води пощадити їх різкими пронизливими голосами, сповненими нестерпної муки розпачу. Потім картина змінилася – я стояв, голий і самотній, посеред випалених жарким сонцем пісків Сахари. Біля моїх ніг розлігся лютий і грізний лев. Зненацька його очі розплющилися, й дикий погляд упав на мене. Вигнувшись усім тілом, він підхопився на ноги й оширив страшні ікла. В наступну мить з його вогненно-червоної пащі вихопився рик, подібний до гromу небесного, і я мов підкошений впав на землю. Задихаючись від жаху, я нарешті зрозумів, що почасти прокинувся. Отже, мій сон не був насправді сном. Бо я нарешті майже цілком очунав, а страшні випробування не припинилися. На моїх грудях лежали важкі лапи величезного й аж ніяк не примарного страховища... Його гаряче дихання лоскотало мені вухо... Грізні білі ікла блищали в темряві...

Якби навіть моє життя тисячу разів залежало від того, чи ворухнуся я або вимовлю бодай слово, то й тоді я не зміг би ні поворухнутися, ні заговорити. Невідомий звір лежав у тій самій позі, не роблячи поки що спроби роздерти мене, а я почував себе під ним цілком безпорадним і, як мені здавалося, був на волосинку від смерті. І душевні, й фізичні сили покинули мене – і я гинув, гинув лише від страху. Мій мозок скаламутився... Мене занудило... очі заволокло туманом, і навіть палахкотючі зіниці наді мною потьмяніли. Зробивши останнє надлюдське зусилля, я нарешті ледь чутно прошепотів Ім'я Господнє і наготувався смиренно вмерти. Мій шепіт, здавалося, пробудив у невідомого звіра заचाєну лютість. Він навалився на мене всією своєю вагою, але який був мій подив, коли, тихо й протяжно заскавулівши, він заходився лизати мені обличчя й руки з щирим завзяттям, з найнесподіванішими проявами любові й радості! Я був приголомшений, я розгубився, але хіба я міг забути, як

по-особливому підвиває мій песнюфаундленд Тигр, як по-чудному він лащить! То був він. Я відчув приплив крові до скронь – запаморочливе й могутнє відчуття полегкості та повернення до життя. Я поквапно підхопився з матраца, на якому лежав, і, міцно обнявши вірного супутника й друга, полегшив свою зневірену душу в потоках палких розчулених сліз.

Коли я підвівся з матраца, мої думки, як і після першого пробудження, були невиразні й плутані. Протягом довгого часу я не міг збагнути, де я є і що зі мною діється; але зрештою – дуже й дуже помалу – здатність міркувати повернулася до мене, і я поновив у пам'яті деякі обставини, пов'язані з моїм становищем. Але мені так і не вдалося збагнути, звідки взявся тут Тигр, і після того як я розглянув та відкинув безліч припущень, я мусив задовольнитися радісним усвідомленням, що він зі мною й відтепер ділитиме мою гнітючу самоту та втішатиме мене своїми ласками. Більшість людей люблять своїх собак, але до Тигра я плекав почуття набагато палкіше, ніж то звичайно буває, і, думаю, жодне живе створіння не заслуговувало цього більше, ніж він. Сім років був він моїм нерозлучним товаришем і дуже часто проявляв ті благородні якості, за які ми так цінуємо друзів-тварин. Я врятував його малим цуценятком, видерши з лап у малого негідника, який хотів його втопити і вже накинув йому на шию зашморг, а вже дорослим собакою, десь років через три, він повернув мені борг вдячності – врятував мене від палиці вуличного грабіжника.

Намацавши годинника, я притулив його до вуха і з'ясував, що він знову зупинився. Але це мене анітрохи не здивувало, бо мій хворобливий стан свідчив, що, як і попереднього разу, я проспав дуже довго, але скільки точно, я, звичайно, знати не міг. У мене почалася гарячка, нестерпно мучила спрага. Я став мацати рукою навколо ящика, шукаючи глек, де ще залишалося трохи води, але в мене не було світла, бо свічка згоріла до самого гнізда в ліхтарі, а коробка з сірниками теж заподілася невідомо куди. Нарешті я знайшов глека, але він був порожній; очевидно, Тигр не зміг

опертися спокусі й вихлебтав воду, а також зжер рештки баранини – я знайшов біля входу в ящик гладенько обгризену кістку. За протухлим м'ясом жалкувати не випадало, але подумавши про те, що в мене не лишилося ні краплі води, я геть занепав духом. Я так ослаб, що від найменшого поруху чи зусилля мене тіпало, наче в лихоманці. На додачу до моїх напастей бриг шалено гойдало і нахиляло на всі боки, і бочки з-під китового жиру, які лежали на моєму ящику, здавалося, от-от обваляться й загородять єдиний вихід із мого сховку. Крім того, я страшенно мучився від нападів морської хвороби. Всі ці обставини сповнили мене рішучістю пробратися, попри всі перешкоди, до люка і просити допомоги, перш ніж я втрачу останні сили й узагалі не зможу рушити з місця. Прийшовши до такого рішення, я знову став нишпорити рукою в пошуках сірників та свічок. Коробку з сірниками я кінець кінцем таки намацав, але свічок там, де я їх сподівався знайти, не виявилось (хоча я дуже добре запам'ятав місце, куди їх поклав), і тому я поки що припинив пошуки і, звелівши Тигрові лежати тихо, негайно подався в дорогу до люка.

Тільки вибравшись у цю подорож, я збагнув, який я став кволий. Мені доводилося докладати неймовірних зусиль, щоб бодай помалу просуватися вперед, і я повз рачки, але раз у раз руки й ноги в мене підламувались, і тоді я лежав по кілька хвилин у стані, близькому до цілковитої неприємності, знесилено припавши обличчям до підлоги. І все ж таки я повз і повз уперед, помалу-потроху, долаючи моторошний страх, що ось-ось знепритомнію в одному з вузьких, покручених проходів поміж купами всілякого корабельного припасу, й у такому разі мене чекає певна смерть. У якусь таку мить, зібравши останні сили, я рвонувся вперед і з розгону вдарився лобом об гострий ріжок окутої залізом кліті. Удар оглушив мене лише на кілька секунд; але, очунявши, я на свій превеликий розпач, виявив, що внаслідок рвучкої і шаленої хитавиці кліть упала згори й повністю перегородила прохід. Я був геть виснажений і не міг зрушити її з місця бодай на дюйм, так щільно вклинилася вона між

ящиками та всіляким корабельним вантажем. Через те, попри мою кволість, мені не лишалося іншого виходу, як або відійти від мотузки, що вказувала дорогу до люка, й пошукати нового проходу, або перелізти через перешкоду й рушати далі вже по той бік кліті. Перший варіант таїв у собі надто багато труднощів та небезпек, і я затремтів на саму думку про нього. Слабкий тілом і духом, я неминуче заблукаю, якщо зважуся на таку спробу, і безславно загину в бридких, похмурих лабіринтах трюму. Тому я не став вагатися і, зібравши рештки сили, мужності та волі, поклав, наскільки зумію, спробувати перелізти через кліть.

Я звівся на ноги, щоб здійснити свій задум, але побачив, що переді мною стояло куди тяжче завдання, ніж я собі уявляв. Обабіч вузького проходу громадилися справжні кучугури всілякої важкої поклажі, і найменша моя похибка могла призвести до того, що все це обвалилося б мені на голову; ну а якби цього лиха не трапилося, то, вельми ймовірно, такий обвал міг статися трохи згодом, і коли я повертатимуся назад, то опинюся перед новою перешкодою, подібною до тієї, яка височіла переді мною тепер. Кліть була громіздка, висока й гладенька – ніде навіть поставити ногу. Марно, до чого тільки не вдаючись, намагався я дотягтися до верху, маючи слабку надію потім підтягнутися на руках. Та якби мені й пощастило вхопитися за що-небудь, я однаково не знайшов би в собі сили перелізти через кліть, та воно, мабуть, і краще, що всі мої спроби зазнали невдачі. Кінець кінцем, коли останнім відчайдушним зусиллям я намагався бодай трохи підсунути кліть, я відчув, як на обернутій до мене стінці щось забриніло. Нетерпляче обмацавши рукою дошки, я виявив, що одна з них, дуже широка, розхиталася. За допомогою складаного ножики, який, на щастя, був зі мною, мені вдалося після неабияких трудів відірвати її зовсім. І коли я проліз крізь отвір, то, на свою превелику радість, виявилося, що з протилежного боку дощок немає – одне слово, кліть лежала боком, і я проліз крізь днище, а верх був відкритий. Я рушив далі, тримаючись за мотузку, і дістався до цвяха, більше не зустрівши на

своєму шляху якихось помітних перешкод. Серце моє лунко калатало, коли я став на ноги й обережно натис на ляду. Проте всупереч моїм сподіванням вона не піддалася, і я натис більш рішуче, все ще остерігаючись, що в Огастесовій каюті може бути хто-небудь чужий. Та, на мій превеликий подив, ляда навіть не ворухнулася, і я відчув неспокій, бо знав, що раніше відкривалася вона дуже легко. Тоді я штовхнув ляду по-справжньому – вона сиділа так само міцно; уперся в неї з усієї сили – вона не піддалася; нарешті натис на неї з гнівом, люттю, розпачем – наслідків ніяких. Попри мої найвідчайдушніші зусилля, ляда досі навіть не зворухнулася – отже, мені стало очевидно, що або отвір було виявлено й надійно забито цвяхами, або на ляду навалили тяжкий вантаж, зрушити який дарма було й сподіватися.

Невимовний жах і тривога опанували мене. Марно шукав я ймовірне пояснення, чому так сталося, що мене поховали в оцій гробниці. Я не міг вигадати нічого правдоподібного й, упавши на підлогу, піддався найпохмурішим роздумам: уява малювала мені страшні картини моєї загибелі від спраги, голоду, задухи – і то в найближчому часі. Мене було поховано живцем.

Нарешті я трохи оговтався, зібрався з духом і, звівшись на повен зріст, став обмацувати ляду пальцями, шукаючи в ній розколину або шпарку. Я знайшов кілька таких шпарин і дуже ретельно обдивився їх, чи не пропускають вони бодай трохи світла з каюти, але світла не було. Тоді я став тицяти лезом ножа в одну розколину, в іншу і всюди кінчик упирався в щось тверде. Дряпнувши лезом по тому твердому, я з'ясував, що там лежить масивна залізна річ, а що лезо ковзало то вгору, то вниз, коли я проводив ним по невідомій штуковині, то я дійшов висновку, що то має бути якірний ланцюг. Мені лишався один вихід – повернутись у своє лігво і там або змиритися із сумною долею, або спробувати заспокоїтись і розробити план порятунку. Я негайно подався у зворотну путь і, здолавши чимало перешкод, дістався до свого сховку. Коли я влігся на матраці, виснажений до краю, Тигр усім тілом простягся поруч і став лащитися, начебто хотів

утішити мене в моєму горі та стражданні й переконати, щоб я не впадав у розпач.

Незвичайність його поведінки зрештою привернула мою увагу. Він то протягом кількох хвилин облизував мені обличчя й руки, то задирав голову і тихенько скавулів. А коли я простягував до нього руку, він щоразу перекидався догори черевом і піднімав лапи вгору. Це повторювалося знову і знову і тому видалося мені дивним, і я міг знайти пояснення такій поведінці свого собаки. Здавалося, його щось мучить, і я подумав, чи не пораненим він, бува; я уважно обдивився його лапи, беручи їх у руки, одну, потім другу, але не знайшов на них жодної подряпини. Вирішивши, що пес дуже зголоднів, я дав йому чималий кусень шинки, і він жадібно його зжер – але потім усе одно поновив свої незбагненні викрутаси. Наступною моєю думкою було, що, як і я, він мучиться спрагою, і я вже утвердився в цьому припущенні, коли раптом мені сяйнуло, що досі я оглянув лише його лапи, а рана, можливо, десь у нього на тілі або голові. Я ретельно обмацав йому голову – нічого. Одначе, коли провів долонею по спині, то помітив, що шерсть у нього настовбурчена по лінії, яка охоплювала тулуб. Помацавши там пальцем, я виявив шворку і незабаром з'ясував, що собака обв'язаний. Унаслідок подальших пошуків я натрапив на клаптик паперу, на дотик поштового. Шворка була протягнута крізь папірець, прилаштований під лівою лопаткою собаки.

Розділ третій

У мене тут-таки промайнула думка, що папірець – цидулка від Огастеса; мабуть, якийсь непередбачений нещасливий випадок не дозволив йому вирятувати мене з моєї в'язниці, й він удався до цього способу, щоб повідомити мене про те, як ідуть справи. Тремтячи від нетерпіння, я розпочав нові пошуки – цього разу намагався намацати коробку сірників та свічки. У мене був невиразний спогад, що, перш ніж заснути, я акуратно поклав їх до якоїсь схованки; і навіть перед тим, як вирушити в подорож до люка, я ще точно пам'ятав, де саме поклав їх. Але тепер я марно намагався пригадати місце і згаяв цілу годину на марні й нервові пошуки – ніколи досі не переживав я такого болісного стану тривожної напруги. Аж нарешті, коли, висунувши з ящика голову, я почав мацати руками біля баласту, я помітив слабке світіння десь у напрямку стерна. Страшенно здивований, я спробував туди доповзти, бо спершу мені видалося, що світиться всього за кілька футів від мене. Та щойно я зрушив з місця, як світло пропало з виду, і, щоб знову його побачити, мені довелося, обмацуючи язик, повернутися на попереднє місце. Обережно нахиляючи голову то в той бік, то в той, я з'ясував, що коли повільно, не відриваючи погляду від світла, просуватися в напрямку, протилежному тому, куди я спершу подався, то можна наблизитися до нього, не втрачаючи його з виду. Зрештою я таки туди дістався (протиснувшись крізь безліч вузьких покручених проходів) і з'ясував, що світяться уламки моїх сірників, які валялися в порожній, перекинутій на бік бочці. Не встиг я здивуватися, звідки вони тут взялися, як моя рука намацала дві чи три грудочки воску, що явно побували в собачій пащі. Я відразу все зрозумів: Тигр пожер усі мої свічки, і тепер я ніколи не зможу прочитати Огастесову цидулку. Залишки воску змішалися з усяким сміттям у бочці і, втративши надію добути з них бодай якусь користь, я покинув їх там, де вони були. Одначе я дбайливо зібрав уламки

сірників – їх залишилося два чи три – і, здолавши неабиякі труднощі, повернувся до свого ящика, де весь цей час лежав Тигр.

Що мені робити далі, я не знав. У трюмі було так темно, що я не бачив своєї руки, навіть підносячи її до очей. Я ледве міг розгледіти клаптик білого паперу, і то я зовсім не бачив його, коли дивився на нього прямо; лише дивлячись на нього мовби краєчком сітчастої оболонки, тобто скошуючи очі, я розрізняв якусь тьмяну білість на тлі непроглядної чорноти. Можете собі уявити, який морок панував у моїй темниці! Отже, цидулка від друга, якщо то справді була цидулка, завдала мені лише зайвої прикрості, даремно розтривоживши мій і без того ослаблений та збентежений розум. Марно перебирав я подумки безліч найбезглуздіших способів роздобути світло – щось подібне могло б примаритися в жаскому сні курцеві опію, – кожен такий спосіб окремо і всі вони разом видаються сновидцеві то надзвичайно слухними, то цілком безглуздими, залежно від того, чи то бере гору схильність до фантазії, чи перемагає здатність міркувати тверезо. Нарешті промайнула думка, що видалася мені цілком розумною, і я мав усі підстави здивуватися, чому не натрапив на неї раніше. Я поклав папірець на палітурку книжки і висипав на нього всі рештки фосфору від сірників, які зібрав у бочці. Потім швидко, але рівномірно заходився розтирати все це долонею. Негайно по всій поверхні паперу поширилося ясне світіння і якби на тому клаптику було щось написано, розібрати літери, я певен, не становило б найменших труднощів. Однак на папері не з'явилося жодного слова – я бачив тільки неприємну, відразливу білість; за кілька секунд світіння згасло, знову все злилося в непроглядну чорноту, й серце в мене болісно стислося.

Я вже не раз згадував про те, що останнім часом мій розум перебував у стані, близькому до божевілля. Були, звичайно, короткочасні періоди цілковитої ясності думки, навіть духовної активності, але не часто. Не слід забувати, що протягом багатьох днів я вдихав застояне повітря наглухо закритого трюму на китобійному

судні й довгий час відчував гостру нестачу води. А за останні чотирнадцять чи п'ятнадцять годин я не мав у роті жодної краплі вологи й не спав навіть кілька хвилин. Якщо не рахувати сухарів, то мій припас харчів складався переважно із засоленого м'яса, що розбуджувало нестерпну спрагу; баранину я втратив, а з сухарів не мав ніякої користі – тверді, мов камінь, вони не пролізли б крізь моє розпухле й пересохле горло. Мене тіпала жахлива лихоманка, і я počував себе тяжкохворим. Це пояснить, чому після останньої прикрої невдачі з фосфорними сірниками я на кілька годин запав у цілковитий розпач та безнадію, перш ніж мені сяйнула думка, що я обстежив лише один бік папірця. Не стану описувати, яка лютість мене розібрала (бо я справді був у страшному гніві), коли я раптом зрозумів, якої непростенної помилки припустився.

Сама по собі моя похибка не мала б особливої ваги, якби з дурного розуму я не піддався першому пориву: побачивши, що на папірці нічого не написано, я, мов дитина, роздратовано подер його на клаптики й викинув невідомо куди.

Найскладнішу частину завдання я розв'язав завдяки кмітливості Тигра. Знайшовши після тривалих пошуків дрібнесенький клаптик записки, я тицьнув його собаці під ніс і спробував пояснити йому, що він повинен принести мені решту цидулки. На моє здивування (бо я ніколи не навчав свого собаку тих трюків, якими славиться його порода), він, здавалося, відразу зрозумів, чого я від нього хочу, й, кілька секунд понишпоривши навколо, приніс мені другий клаптик, значно більший за той, який знайшов я. Віддавши мені свою знахідку, пес почав тертися носом об мою руку – здавалося, він чекав похвали за виконання наказу. Я погладив його по голові, й він негайно вирушив на подальші пошуки. Цього разу він шукав кілька хвилин, зате коли повернувся, то приніс у зубах досить великий клапоть паперу, завдяки якому я склав до купи всю цидулку – як з'ясувалося, я порвав її лише на три частини. На моє щастя, мені легко вдалося зібрати ті крихти фосфору, які ще лишилися – допомогло те, що вони тьмяно світилися. Невдачі навчили мене

обережності, й тепер я згаяв певний час на роздуми, обмізковуючи, як діяти далі. Вельми ймовірно, що на тому боці, якого я не оглянув, є написаний текст – але як мені тепер знайти, де той бік? Хоча я й зумів у темряві стулити клапті докупи, проте це не давало відповіді на моє запитання; я знав тільки, що слова (якщо вони там є) містяться по один бік цидулки і стулені так, як їх було написано. Права на помилку я більше не мав, бо того фосфору, який мені пощастило зібрати, вочевидь уже не вистачить для третьої спроби, якби й друга завершилася невдачею. Як і першого разу, я поклав аркушик на книжку й кілька хвилин сидів, знову й знову зважуючи можливі варіанти. Нарешті мені спало на думку, що списана сторона паперу має на своїй поверхні нерівності і не виключено, що їх можна відчуту на дотик. Я вирішив здійснити такий дослід і обережно провів пальцем по аркушу, але не відчув нічого; тоді я перевернув клаптики, знову стулив їх докупи на книжці й став обережно водити по них пучкою, коли раптом розрізнув ледь видиме, але помітне світіння, що рухалося за моїм пальцем. Я зрозумів, що воно виходить від дрібнесеньких часточок фосфору, які лишилися на папері після моєї першої спроби. Отже слова – якщо з'ясується, що вони все-таки існують, – слід шукати на протилежному боці аркуша. Я знову перевернув цидулку й проробив ту саму операцію, що й при першій спробі. Коли я розтер дрібки фосфору, знову, як і раніше, виникло світіння, і тепер я виразно побачив кілька рядків, написаних крупним почерком і, як мені здалося, червоним чорнилом. Світло було достатньо яскраве, але вмить погасло. І все ж якби я не був такий збуджений, мені вистачило б часу, щоб прочитати всі три фрази – бо їх було там три, це я добре помітив. Але палке бажання схопити поглядом усе водночас завадило мені, і я зумів прочитати лише шість останніх слів: «... кров'ю. Сиди тихо, якщо хочеш жити».

Коли б я навіть устиг прочитати весь текст цидулки, коли б я знав зміст застереження, що його намагався передати мені в такий спосіб мій друг, застереження, в якому, мабуть, ішлося про нечувані й

страшні події, то й у такому разі – я твердо в цьому переконаний – я не пережив би й десятої частки того болісного й незбагненного жаху, який навів мені похапцем схоплений уривок невідомого грізного попередження. А тут іще слово «кров» – слово, страшніше за всі слова, слово одвіку насичене таємничістю, жахом, стражданням... І яку потрібну силу несло воно в собі тепер (хоча й відірване від попередніх слів, що прояснили б його й надали йому чіткого змісту), як холодно й тяжко падали його загадкові звуки крізь непроглядну чорноту моєї в'язниці в найдальші закутні моєї душі!

Звичайно ж, у Огастеса були вагомі причини остерегти, щоб я нікуди не потикався зі свого сховку, і я робив тисячі припущень, намагаючись угадати, в чому тут річ, але таємниця залишалася таємницею, і я не міг придумати жодного вірогідного пояснення. Як тільки я повернувся зі своєї останньої подорожі до люка і до того, як моя увага переключилася на дивну поведінку Тигра, я вирішив зробити все від мене залежне, аби дати знати про себе людям на палубі, а якби це не вдалося, то я збирався спробувати прорізати вихід назовні крізь нижню палубу. Напівупевненість у тому, що в разі крайньої потреби я зумію здійснити один з цих намірів, надавала мені мужності терпіти всі невигоди свого ув'язнення (інакше мужність покинула б мене). Але кілька слів, що їх я зумів прочитати, позбавили мене обох останніх надій, і тепер я вперше осягнув усю безвихідь свого становища. Мене опанував такий чорний розпач, що я знову впав на матрац і близько доби пролежав у повному заціпенінні, приходячи до тями лише на короткі проміжки часу.

Кінець кінцем я знову очунав і заглибився в роздуми про те, що мене незабаром чекає. Ще з добу я, може, й проживу без питної води, але довше мені не витримати. В перші дні свого добровільного ув'язнення я залюбки прикладався до міцних трунків, якими щедро постачив мене Огастес, але вони тільки збуджували нерви, анітрохи не тамуючи спрагу. Тепер у мене залишилося десь зо чверть пінти персикового лікеру, але мій шлунок рішуче повставав проти нього. Усю ковбасу я з'їв, від шинки мені залишився малий шматочок шкіри, а

сухарі пожер Тигр, за винятком одного, від якого збереглося кілька крихітних огризків. На додачу до моїх прикростей мене ще й мучили напади гострого головного болю, що супроводжувалися маячною, яка тривала, майже не уриваючись, відтоді, як я вперше поринув у важкий сон. Ось уже кілька годин я дихав над силу, і з кожним вдихом груди пронизував спазматичний біль. Але була ще одна обставина, яка вселяла мені глибокий неспокій, обставина зовсім іншого роду, і саме її тривожні наслідки примусили мене побороти заціпеніння й підвестися з матраца. Я маю на увазі незвичайну поведінку пса.

Переміну в ньому я помітив ще тоді, як востаннє розтирав на папері фосфор. Коли я почав совати туди-сюди рукою, він тицьнувся в неї носом і тихо загарчав; але я був тоді надто збуджений, щоб звернути увагу на таку дрібницю. Незабаром по тому, як ви пам'ятаєте, я впав на матрац і поринув у майже летаргічний сон. Проте через якийсь час я почув у себе над вухом ніби сичання і збагнув, що цей звук вихоплюється з пащі в Тигра. Він тяжко сапав і хрипів, опанований диким збудженням, його зіниці люто палахкотіли в темряві. Коли я до нього заговорив, він відповів мені тихим гарчанням, потім притих. Я знову запав у заціпеніння й пробудився від того самого. Це повторювалося три або й чотири рази, аж поки Тигрова поведінка навіяла мені такий жах, що я зовсім оговтався. Тепер собака лежав біля самого виходу з ящика, погрозово, хоч і неголосно, гарчав і клацав зубами, так ніби його вхопили корчі. Я не мав найменшого сумніву в тому, що він сказився від спраги й затхлого повітря в трюмі, і я зовсім не уявляв, як мені повестися. Думка про те, щоб убити його, була мені нестерпна, і все ж таки це здавалося абсолютно необхідним для моєї безпеки. Я виразно бачив його очі, втуплені в мене, – в них палахкотіла відверта ворожість, і я щохвилини чекав його нападу. Кінець кінцем я не міг далі витримати неймовірної перенапруги й поклав вибратися з ящика хай там що, навіть через труп свого улюбленого пса, якби він приневолив мене до цього. Щоб вибратися назовні, я

так чи так мусив би через нього переступити, а він уже, здавалося, розгадав мої наміри – підвівся, спершись на передні лапи (я помітив це з того, як змінилося положення його очей), і ощирих білі ікла, які можна було розгледіти навіть у темряві. Я взяв рештки шкіри від шинки, пляшку з персиковим лікером, великий кухонний ніж, залишений мені Огастесом, притиснув це все до себе, потім якомога щільніше закутався в плащ і посунув до виходу. Та тільки-но я зрушив з місця, як пес люто загарчав і стрибнув на мене, намагаючись учепитися в горло. Всією своєю вагою він ударив мене в праве плече, і я звалився на лівий бік, а розлючений пес перестрибнув через мене. Я зіп'явся навколішки й зарився головою в ковдри – вони мене і врятували від другого шаленого нападу, коли гострі ікла міцно зімкнулися на грубій вовняній; тканині, що обгортала мою шию, але, на щастя, не змогли її прокусити. Я опинився під собакою – ще мить, і я не зміг би вибратися з-під нього живим. Розпач додав мені сили, і я спромігся підвестися на ноги і струсити собаку з себе. Водночас я стягнув ковдри з матраца, накинув їх на пса, і перш ніж він устиг із них виплутатися, я вискочив з ящика й зачинив за собою дверцята, врятувавшись у такий спосіб від його переслідування. Під час сутички я впустив шкіру від шинки, і тепер усі мої припаси обмежувалися чверткою пінти лікеру. Як тільки думка про це дійшла до моєї свідомості, я повівся так, як іноді поводяться за подібних обставин малі зіпсуті діти – підніс пляшку до рота, вихилив її до останньої краплі й спересердя пожбурих на підлогу.

Та не встигло завмерти відлуння від брязкоту розбитої пляшки, як я почув своє ім'я – хтось промовляв його з того боку, де містився матроський кубрик, наполегливим, але приглушеним голосом. Настільки несподіваним був для мене подібний звук, так напружилися всі мої почуття, що я не зміг відгукнутися, хоч і пробував. Я цілком утратив дар мови, і мене опанував моторошний страх на думку про те, що мій друг упевниться в моїй смерті й повернеться на палубу, не ставши далі мене шукати; я стояв,

випроставшись між клітями біля входу до свого ящика, здригаючись усім тілом, хапаючи ротом повітря і марно силкуючись видушити з себе бодай якийсь звук. Навіть якби моє життя тисячу разів залежало від того, вдасться чи не вдасться мені промовити хоч одне слово, в ту мить я не зміг би видобути його з себе. Десь попереду, між ящиками, почулося шарудіння. Воно стихало, стихало і майже зовсім завмерло. Чи забуду я коли-небудь, які почуття заповнили мене в ті хвилини? Він іде геть... Мій друг, мій товариш, від якого я мав право сподіватися порятунку... він іде геть... він покине мене... він пішов! Він мене залишив, щоб я помер тут ганебною смертю, випустив дух у найжахливішій і найгидшій з усіх можливих темниць... а одне ж тільки слово, один короткий звук урятували б мене... і ось цього єдиного звуку я не можу промовити! я певен, що терпів у ті хвилини муки, в тисячу разів жахливіші від смертної агонії. Голова в мене запаморочилась, свідомість затьмарилась, і я впав, ударившись об край ящика.

Коли я падав, кухонний ніж вислизнув у мене з-за пояса і з дзенькотом упав на підлогу. Найчудовіша мелодія ніколи не видалася б мені солодкозвучнішою! З напруженою тривогою чекав я, почув чи не почув Огастес дзенькіт ножа, бо я знав, що людина, яка промовляла моє ім'я, могла бути тільки Огастесом, моїм другом. Кілька хвилин ніщо не порушувало тиші. Аж нарешті до мене долинуло слово: «Артуре!», повторене тихим, невпевненим пошептом. Відроджена надія вмить повернула мені втрачену мову, і я загорлав на повну силу своїх легень:

– Огастесе! Огастесе!

– Цить! Замовкни ради бога! – відказав він тремтячим від хвилювання голосом. – Зараз я до тебе прийду. Ось тільки проберуся між ящиками.

Минуло чимало часу, поки він повільно просувався між стосами корабельного вантажу, і кожна мить видавалася мені вічністю. Нарешті я відчув його долоню на своєму плечі, й у ту ж таки хвилину він підніс мені до губів пляшку з водою. Лише ті, кому пощастило

врятуватися з могили, або ті, хто пережив нестерпні муки спраги за обставин, не легших, аніж обставини, які супроводжували мене в моїй похмурій темниці, – лише ті можуть уявити собі, яке неземне блаженство спізнав я, зробивши один протяжний ковток найчудеснішої рідини на світі.

Коли я почасті втамував спрагу, Огастес дістав з кишені три або чотири холодні варені картоплини, які я жадібно зжер. Він приніс також із собою потайний ліхтар, і його тепле світло принесло мені, мабуть, не меншу втіху, ніж харчі та питна вода. Проте я згорав від нетерпіння довідатися про причину такої тривалої відсутності свого друга, й Огастес заходився розповідати мені, що ж сталося на борту корабля, поки я сидів, добровільно ув'язнений у його тюрмі.

Розділ четвертий

Я правильно визначив, що бриг знявся з якоря приблизно через годину після того, як Огастес залишив мені годинника. То було дванадцяте червня. Нагадаю, що до відплиття я пробув у трюмі вже три дні; протягом усього того часу на борту панувала біганина, люди постійно вешталися туди-сюди, постійно заходячи і до кают-компанії, і до окремих кают, а отже, Огастес не мав найменшої змоги мене провідати, не ризикуючи, що таємницю нашого люка буде розкрито. А коли нарешті він зумів зазирнути до трюму, я його запевнив, що влаштувався чудово, й тому наступними двома днями він мало турбувався за мою персону – хоча й шукав нагоди спуститися в трюм. Така нагода трапилася лише на четвертий день. Кілька разів за цей час він поривався розповісти батькові про нашу витівку й визволити мене з добровільної темниці, але ми все ще недалеко відійшли від Нантакета, і з деяких слів, зронених капітаном Барнардом, його син мав усі підстави припустити, що той негайно поверне судно назад, як тільки виявить мене на борту. Зрештою, в Огастеса – так він мені пояснив – не виникло найменшої підозри, що я чогось потребую, до того ж він знав, що в разі нагальної потреби я про себе повідомлю, постукавши в ляду чи якось так. Отже, добре все обміркувавши, він вирішив, що мені ліпше залишатися там, де я є, аж поки йому випаде нагода відвідати мене непоміченим. Така нагода, як я вже згадував, трапилася лише на четвертий день після того, як він приніс мені годинника, а на сьомий день мого перебування в трюмі. Того разу Огастес спустився вниз, не взявши з собою ні води, ні провізії, маючи намір просто покликати мене до люка, а вже потім піднятися в каюту й звідти передати мені припаси. Коли він зійшов у трюм, то відразу почув гучне хропіння і зрозумів, що я міцно сплю. Прикинувши, коли це могло бути, я дійшов висновку, що саме тоді я спав першим тяжким сном, потому як повернувся від люка з годинником, а отже, я не

прокидався принаймні понад три доби. Тепер я знаю і зі свого недавнього досвіду, і з розповідей бувалих людей, наскільки сильну снотворну дію виявляють смердючі випари рибачого жиру в закритому приміщенні, і коли думаю про жахливі умови трюму, в яких я так довго перебував, і про дуже довгий термін, протягом якого бриг використовували для китобійного промислу, я більше схильний дивуватися з того, що, заснувши тоді, я взагалі прокинувся, аніж із того, що проспав без перерви вказаний вище час.

Спершу Огастес покликав мене пошепки, не закриваючи люка, але я не відповів, і тоді він опустил ляду й покликав мене голосніше, далі на весь голос – але я хропів, не прокидаючись. Він не знав, як йому бути. Пробиратися до мого ящика крізь завалений усякою всячиною трюм забрало б у нього чимало часу, а тим часом капітан Барнард міг би помітити його відсутність, адже батько мав звичай щохвилини користатися з послуг сина, доручаючи йому впорядковувати та переписувати ділові папери, пов'язані з рейсом. Отже, тверезо обміркувавши становище, Огастес вирішив піднятися в каюту й почекати іншої нагоди. Він тим менше вагався, йдучи на це рішення, що спав я, як здавалося, цілком здоровим сном, і в нього не було підстав припускати, що я терпів незручності від свого ув'язнення. Щойно Огастес обміркував згадане вище рішення, як його увагу привернула метушня та крики, що долинали, як йому видалося, з кают-компанії. Він скоренько прошмигнув у люк, опустил ляду й розчинив двері своєї каюти. Та не встиг він переступити через поріг, як майже в обличчя йому пальнули з пістолета, і в ту саму мить його повалив з ніг удар вимбовкою.

Чиясь дужа рука притисла мого товариша до підлоги, здавивши йому горло; і все ж він міг бачити, що відбувалося навкруг нього. Його батько зі спутаними руками й ногами лежав униз головою на приступках трапа, який вів у кают-компанію – кров тугим струменем цебеніла з глибокої рани у нього в лобі. Він мовчав і, певно, був при смерті. Над капітаном Барнардом нахилився його перший помічник, дивлячись на нього з диявольською посмішкою; він холоднокривно

обнишпорив кишені вмирущого, діставши звідти великого гамана і хронометр. Семеро з команди (серед них був і кок-негр) шастали по каютах з лівого борту, де швидко озброїлися рушницями та набоями. Крім Огастеса й капітана Барнарда, в каюткомпанії було дев'ятеро чоловіків – і то найвідчайдушніші головорізи з корабельної команди. Далі негідники вискочили на палубу, забравши мого друга з собою (перед тим вони зв'язали йому руки за спиною). Вся банда кинулася на бак до матроського кубрика, двері до якого були замкнені. Біля них стояли двоє заколотників із сокирами, ще двоє вартували біля головного люка. Помічник капітана гучно викрикнув: «Гей ви там, унизу, чуєте? Ану, вилазьте по одному – і без витребеньок!» Через кілька хвилин з'явився перший охочий – то був англієць, який найнявся на корабель матросом-чорноробом; він жалібно плакав і благав помічника капітана пощадити йому життя. У відповідь він дістав удар сокирою по голові. Бідолаха впав на палубу, навіть не застогнавши, а чорношкірий кок узяв його на руки, мов дитину, й точно розрахованим рухом викинув за борт. Матроси, які лишилися внизу, почули глухий звук удару та сплеск води; тепер ні погрозами, ні обіцянками неможливо було примусити їх піднятися на палубу, і тоді хтось запропонував викурити їх звідти, після чого відразу кілька людей вискочили на палубу, й Огастесові на мить видалося, що вони можуть здолати заколотників. Але тим пощастило надійно зачинити кришку люка, і з кубрика встигли вискочити лише шість матросів. Ті шестеро не мали зброї й поступалися ворогам у числі, отож після короткої сутички їм довелося здатися. Помічник капітана пообіцяв їх помилувати – з тим, безперечно, щоб заохотити матросів, які залишилися внизу, здатися теж, адже вони добре чули кожне слово, мовлене на палубі. Результат підтвердив передбачливість помічника капітана, підтвердилася і його диявольська жорстокість. Незабаром усі, хто ще лишався в кубрику, погодилися здатись, і по одному стали підійматися нагору; їх негайно зв'язували й укладали горічерева в один ряд із першими

шістьма – отже, Огастесові було легко підрахувати, скільки матросів не брали участі в заколоті. Їх виявилось двадцять сім.

Потім почалася страхітлива різанина. Зв'язаних матросів тягли волоком до трапа, де стояв чорний кок. Він бив кожну жертву сокирою по голові, а інші заколотники скидали вбитого за борт. У такий спосіб загинуло двадцять два чоловіки, й Огастес уже вважав себе мертвим, чекаючи, що ось-ось настане і його черга. Але мерзотники чи то втомилися, чи то відчували огиду до своєї кривавої праці, бо розправу над моїм другом та ще чотирма бранцями, які лежали зв'язані на палубі, тимчасово відклали; помічник капітана звелів принести рому, й уся ватага зарізяк розпочала пиятику, яка тривала до заходу сонця. Потім вони засперечалися, що робити із тими, хто залишився живий, – бідолахи лежали не далі як за чотири кроки від п'яної банди і чули кожне слово. Перепившись, заколотники, здавалося, полагідніли. Деякі з них навіть запропонували визволити бранців, поставивши їм за умову, щоб вони приєдналися до заколоту й узяли участь у розподілі здобичі. Однак чорний кок (а то був у всіх відношеннях справжній диявол, і, мабуть, він впливав на інших заколотників не менше, ніж сам помічник капітана, а може, й більше) не бажав навіть слухати таких пропозицій і не раз поривався довершити криваву оргію біля трапа. На щастя, він так наливавсь, що його досить легко стримували менш кровожерливі приятелі, серед яких був і матрос-лотовий, відомий під ім'ям Дірка Петерса. Цей чоловік був син індіанки з племені упшароків, яке живе в неприступних Скелястих горах, поблизу витоку Міссурі. Його батько, здається, торгував хутром чи принаймні був пов'язаний з індіанськими факторіями на річці Льюїса. Такої лютої пики, як у Дірка Петерса, мені не доводилося бачити ні в кого. Він був коротун (мав не більше як чотири фути вісім дюймів на зріст), але збудований як Геркулес. Зокрема долоні в нього були такі масивні й широкі, що мало скидалися на людські руки. Його руки й ноги були якось по-дивному викривлені, здавалося, не згиналися ані в ліктях, ані в колінах. Голова виглядала теж недоладною: величезна,

з увігнутих тім'ям (як у більшості негрів) і зовсім лиса. Ховаючи цю фізичну ваду, спричинену аж ніяк не старечим віком, він звичайно носив перуку, виготовлену з будьякої шкури, що трапляла йому під руку, – чи була то шкура спанієля, чи шкура ведмедя-грізлі. В ті часи, про які йдеться, він носив на голові клапоть ведмежої шкури, який надавав ще більшій лютості його обличчю, позначеному типовими рисами упшароків. Його рот розтягувався майже від вуха до вуха; губи були тонкі і, здавалося, зовсім не згиналися, як і інші частини тіла, отож обличчя завжди зберігало незмінний вираз, незалежно від почуттів, які він переживав. Щоб уявити собі цей вираз, слід узяти до уваги довгі зуби – вони стирчали з рота й ніколи не затулялися губами навіть почасти. При першому побіжному погляді на цього чоловіка можна було подумати, що він корчиться з реготу, але той, хто придивлявся до нього пильніше, здригався від жаху, переконавшись, що коли це й справді веселощі, то якісь диявольські. Про це чудернацьке створіння розповідалося чимало анекдотів серед моряцького люду Нантакета. В тих анекдотах віддавали належне його надзвичайній силі, яка проявлялася особливо тоді, коли він був у збудженому стані, але в багатьох обігравався сумнів у його здоровому розумі. Ну, а на борту «Дельфіна» під час заколоту він був предметом загальних глузів і нічого більше. Я приділив стільки уваги Діркові Петерсу лише тому, що хоч у нього й було люте обличчя, проте саме він допоміг Огастесові врятуватися від смерті, до того ж мені не раз іще доведеться згадувати його в ході моєї розповіді, яка – вважаю за потрібне тут зауважити – у своїх останніх частинах міститиме пригоди, зовсім несумісні з цариною людського досвіду і через те дуже й дуже малоправдоподібні, отож я розповідатиму далі без найменшої надії на те, що мені повірять, але твердо переконаний, що час і розвиток науки коли-небудь підтвердять найважливіші і найменш вірогідні з моїх спостережень.

Після тривалих вагань і двох або трьох запеклих суперечок було нарешті вирішено посадити всіх бранців (за винятком Огастеса, бо Петерс мовби жартома, але наполегливо зажадав, щоб він

залишився при ньому як писар) у малу шлюпку і пустити за водою. Помічник капітана спустився в кают-компанію з'ясувати, чи ще живий капітан Барнард – бо його, як ви пам'ятаєте, заколотники покинули там, коли вибігли на палубу. Незабаром з'явилися обидва – капітан був блідий як смерть, але вже трохи оклигав від рани. Ледь чутним голосом звернувся він до своїх матросів, просячи не кидати його в морі, а повернутися до виконання своїх обов'язків, пообіцявши висадити їх там, де вони побажають, і не віддавати їх до рук правосуддя. Але з тим самим успіхом він міг би звернутися до вітру. Двоє розбишак підхопили його під руки і штовхнули через борт у шлюпку, яку спустили на воду, поки помічник ходив до кают-компанії. Чотирьом матросам, які лежали на палубі, розв'язали руки й ноги і звеліли лізти в шлюпку за капітаном, що вони зробили без найменшої спроби до опору, але Огастеса залишили туго зв'язаним, хоча він шалено пручався й благав тільки одного: щоб йому дали змогу бодай попрощатися з бідолашним батьком. У шлюпку передали жменю морських сухарів та глек із водою, але нещасні не мали ні щогли, ні вітрила, ні весел, ні компаса.

Кілька хвилин, поки заколотники відбували нараду, шлюпка йшла на буксирі за кормою, потім линву обрубали. Тим часом настала ніч, – в небі не було ні місяця, ні зірок, – море бурунилося короткими й грізними хвилями, хоча вітер віяв помірний. Шлюпка вмить зникла з виду, й дарма було сподіватися на порятунок нещасливців, які в ній були.

Правда, сталося це на 35°30' північної широти й 61°20' західної довготи, тобто не дуже далеко від Бермудських островів. Тому Огастес тішив себе надією, що шлюпка або дістанеться до суходолу, або підійде до острова достатньо близько й перестріне яке-небудь судно.

Потім на бригові підняли всі вітрила, й він ліг на попередній курс, на південний захід, – заколотники, наскільки міг зрозуміти з їхніх балачок Огастес, замислили піратську експедицію, збираючись захопити яке-небудь судно, що йтиме з островів Зеленого Мису

в Пуерто-Рико. На мого друга ніхто не звертав уваги. Руки й ноги йому розв'язали й дозволили перебувати на носі корабля, проте підходити до кают-компанії заборонили. Дірк Петерс ставився до нього майже по-доброму, а якось навіть урятував його від лютого кока. Проте становище Огастеса було вельми ненадійне; заколотники безпробудно пиячили, і покладатися на їхній добрий настрій чи байдужість до нього не можна було. Але найдужче тривожило Огастеса те, що він не міг прийти на поміч мені; так він сказав, і я не маю найменших підстав сумніватися в щирості його дружби. Не раз він уже збирався розкрити заколотникам таємницю мого перебування на борту корабля, але його стримувала почасти згадка про звірячі розправи, свідком яких йому довелося бути, а почасти надія, що незабаром випаде нагода полегшити моє становище. Він постійно чатував на таку нагоду, та хоч як він пильнував, вона трапилася йому аж через три дні після того, як заколотники покинули у відкритому морі шлюпку з бранцями. В ніч на четвертий день зі сходу налетів шторм, і всіх матросів викликали на палубу згортати вітрила. Скориставшись з метушні, Огастес непомітно спустився вниз і проник у свою каюту. Яким же було його горе і як він ужахнувся, коли побачив, що каюту перетворили на склад харчових припасів та всілякого корабельного начиння, що сюди ж таки, звільняючи місце для якоїсь скрині, перетягли старий якірний ланцюг у кілька сажнів завдовжки, – раніше він лежав під трапом, який вів до кают-компанії, – і придавили ним ляду, що затуляла вхід до люка! Зсунути з місця ланцюг, не виявивши себе, було неможливо, й Огастес поспішив вернутися на палубу. Коли він з'явився нагорі, помічник капітана схопив його за горло й зажадав відповіді, чого він заходив до каюти, й уже хотів був перекинути його через лівий фальшборт, але втрутився Дірк Петерс і знову врятував Огастесові життя. Але мого друга закували в наручники (яких на борту було кілька) і міцно спутали йому ноги. Потім Огастеса відтягли в матроський кубрик і кинули на нижню койку, яка прилягала до перегородки бака, зі словами, що нога його більше не

ступить на палубу, «поки бриг називається бригом». Так висловився кок, котрий пожбував його на койку, і навряд чи можна вгадати, яке точне значення уклав він у свою фразу. Однак та пригода, як незабаром з'ясується, сприяла моєму визволенню.

Розділ п'ятий

Коли кок пішов, Огастес на кілька хвилин поринув у розпач, не сподіваючись вибратися звідти живим. Він вирішив розповісти про своє становище першій же людині, яка до нього прийде, подумавши, що ліпше мені піти на ризик і потрапити в полон до заколотників, аніж померти від спраги в трюмі – бо відколи я оселився в своїй темниці, минуло вже десять днів, а води в моєму глеку вистачило б днів на чотири, не більше. Поки Огастес сушив собі голову, як зі мною бути, йому раптом спало на думку спробувати налагодити зі мною зв'язок через головний трюм. За інших обставин труднощі та небезпеки подібного задуму примусили б його відступитися; але тепер за будь-якого розвитку подій у нього самого лишалося дуже мало шансів вижити, а отже, він не мав чого втрачати і весь віддався здійсненню свого плану.

Першою завадою були наручники. Спочатку Огастесові здалося, що звільнитися від них не пощастить, і він засмутився, що вже на самому початку виникла неподоланна перешкода; але, як з'ясувалося при уважнішому обстеженні, наручники досить легко було скинути й у разі потреби надягти знову, протягуючи крізь браслети стиснуті долоні – цей тип наручників вочевидь не годився для підлітків, чиї тонкі кістки мають до того ж неабияку пружність. Далі Огастес розв'язав собі ноги, залишивши на мотузці зашморг, щоб швидко затягти його в разі чиєїсь появи, і став пильно роздивлятися перегородку, біля якої стояла койка. Він переконався, що в цих м'яких соснових дошках завтовшки з дюйм проробити отвір буде неважко. У цю мить із трапа, який вів на бак, почувся голос, і мій друг ледве встиг просунути праву руку в наручник (лівого браслета він не скидав) і затягти мотузку зашморгом у себе на щиколотках, як прийшов Дірк Петерс у супроводі Тигра, який негайно стрибнув на койку й улігся на ній. Собаку привів на борт корабля Огастес, знаючи мою глибоку прихильність до цього пса

і гадаючи, що мені буде приємно мати його біля себе під час подорожі. Він пішов по собаку до мене додому зразу після того, як оселив мене в трюмі, але забув мені про це сказати, коли приніс годинника. Відколи стався заколот, Огастес Тигра не бачив і думав, що його вже нема живого, що котрийсь негідник із банди помічника капітана викинув пса за борт. Як згодом з'ясувалося, Тигр заліз під шлюпку і забився в таку щілину, що вибратися назад без сторонньої допомоги не міг. Випустив його звідти Петерс і, проявивши доброту, яку мій друг зумів належно оцінити, привів собаку в кубрик, щоб Огастесові була компанія; Петерс також приніс йому кусень солонини, кілька картоплин та кухоль з водою і повернувся на палубу, пообіцявши завтра прийти й принести чогось їстівного більше.

Коли він пішов, Огастес звільнив з наручників обидві руки і розв'язав ноги. Потім відкинув узголів'я матраца, на якому лежав, і складаним ножиком (бо негідники не визнали за потрібне обшукати мого товариша) почав перерізати дошку в перегородці майже впритул до настилу койки. Це місце він обрав із тих міркувань, що якби раптом прийшов хто-небудь і урвав його роботу, він зміг би швидко сховати сліди своїх трудів, опустивши матрац на місце. Втім, решту дня ніхто вже більше його не потурбував, і до вечора він перерізав дошку. Тут слід зауважити, що ніхто з матросів тепер у кубрику не спав, бо після заколоту всі вони отаборилися в кают-компанії, п'ючи вина та бенкетуючи коштом запасів капітана Барнарда і приділяючи виконанню своїх матроських обов'язків не більше уваги, ніж було потрібно, аби корабель не збився з курсу. Ця обставина виявилася щасливою і для мене, і для Огастеса; бо інакше він би не зміг дістатися до мене. Але справи йшли так, і мій друг трудився далі з вірою в успіх своїх зусиль. Одначе лише перед самим світанком він перерізав дошку і в другому місці (приблизно на фут вище від першого прорізу) і в такий спосіб проробив отвір, який був достатньо широкий, щоб він міг легко пролізти крізь нього на нижню палубу. Огастес туди проліз і без особливих труднощів

дістався до головного нижнього люка, хоча для цього йому довелося дертися на бочки з-під китового жиру, які громадилися стосами майже до самої верхньої палуби, і простору там ледве-ледве вистачало, щоб людина могла пролізти вперед. Досягнувши люка, Огастес побачив, що Тигр іде за ним, протискуючись унизу між двома рядами бочок. Одначе йти до мене було вже запізно, дістатися до мого ящика, перш ніж почне розвиднятися, Огастес не встиг би, бо головна трудність полягала в тому, як пробратися крізь щільно вкладений вантаж у нижньому трюмі. Тому мій друг вирішив повернутись і відкласти спробу до наступної ночі. Але спершу попробував трохи підняти ляду, щоб не затримуватися біля неї, коли прийде сюди завтра. Та не встиг це зробити, як Тигр кинувся до щілини, почав нюшити повітря, а потім протяжно заскавулів і став дряпати пазурями дошки, ніби сам хотів зрушити ляду. Його поведінка переконливо свідчила, що він відчув мою присутність у трюмі, й Огастес подумав, що собака напевне мене розшукає, коли спуститься вниз. Ось тоді і спало йому на думку послати мені цидулку із застереженням, адже було вкрай бажано, щоб я не пробував вибратися нагору, принаймні за нинішніх обставин, а Огастес не мав цілковитої впевненості, зможе чи не зможе побачитися зі мною завтра, як він задумав. Подальші події підтвердили, наскільки щаслива думка йому тоді сяйнула, бо якби не цидулка, я, безперечно, знайшов би спосіб, хай навіть найвідчайдушніший, підняти на ноги всю команду, і вельми ймовірно, що ми обидва поплатилися б за це життям.

Отже, Огастес вирішив мені написати – але чим і на чому? Насамперед він знайшов у себе стару зубочистку й переробив її на перо, причому навпомацки, бо в міжпалубному приміщенні панував чорний морок. Знайшовся й папір – друга сторінка підробленого листа від містера Росса. Це був, власне, перший варіант листа, але Огастесові здалося, що почерк вийшов не досить схожий, і він написав другий, а перший, на своє щастя, запхав до кишені, де він тепер надзвичайно до речі й виявився. Бракувало тільки чорнила,

але й тут Огастес швидко знайшов заміну: кінчиком складаного ножика він уколів себе в пучку пальця, біля самого нігтя, і звідти щедро закапала кров, як буває завжди, коли в тому місці утворюється ранка. Отже, мій друг написав цидулку, наскільки взагалі можна було це зробити в непроглядній пітьмі й за таких обставин. У ній коротко повідомлялося, що на кораблі вибухнув заколот; що капітана Барнарда залишили зі шлюпою у відкритому морі; і що Огастес постарається якнайскоріше доставити мені їжу та питво, але я в жодному разі не повинен викрити своєї присутності. Цидулка закінчувалася такими словами: «я надряпав це кров'ю... Сиди тихо, якщо хочеш жити».

Прив'язавши папірця до собаки, Огастес спутив мого чотириноного друга по трапу в трюм і поквапився назад у кубрик, де не виявив жодних ознак того, щоб під час його відсутності сюди хтось приходив. З метою заховати отвір у перегородці, він загнав над ним у дошку ніж і повісив на ньому, як на цвяхові, куртку, яку знайшов у кубрику. Потім одяг наручники й затягнув ноги мотузкою.

Щойно Огастес закінчив ці приготування, як прийшов Дірк Петерс, п'яний, як ніч, але в пречудовому настрої, й приніс моему другові денний припас провізії. Він складався з дванадцяти великих ірландських печених картоплин та глека з водою. Петерс трохи посидів на скрині біля койки, балакаючи всяку всячину про помічника капітана та про справи на кораблі. Говорячи, він почудному смикався, бубонів щось незрозуміле. В якусь мить Огастес не на жарт перелякався – так дивно поведився його гість. Нарешті він піднявся на палубу, пробурмотівши, що завтра принесе бранцеві добрий обід. Удень до кубрика зайшли ще два члени команди – гарпунники – в супроводі кока, всі троє п'яні, як смерть. Вони теж, не ховаючись, теревенили про свої наміри, як і Петерс. З'ясувалося, що серед заколотників виникли чвари стосовно кінцевої мети подорожі й що вони дійшли згоди лише в одному: напасти на корабель, який ітиме з островів Зеленого Мису і зустрічі з яким вони чекали з години на годину. Наскільки Огастес міг зрозуміти, заколот вибухнув

не лише задля грабунку – головним підбурювачем був перший помічник капітана, котрий мав якісь особисті рахунки з капітаном Барнардом. Тепер, як виявилось, команда розкололася на дві головні групи: одну очолював помічник капітана, другу – кок. Перші були за те, щоб захопити зустрічний корабель, який би годився для їхньої мети і, спорядивши його десь на островах Вест-Індії, вийти в піратське плавання. Друга група, численніша, куди входив і Дірк Петерс, доводила, що ліпше йти попереднім курсом на південь Тихого океану, а там зайнятися або китобійним промислом, або чимось іще, залежно від обставин. Розповіді Петерса, який часто ходив у ці широти, напевне мали великий успіх серед заколотників, які вагалися між невиразними уявленнями про морський розбій і прагненням до розваг. Петерс розбалакував про те, який новий і захопливий світ відкриється перед ними на незліченних островах Тихого океану, як вони втішатимуться цілковитою безпекою і свободою від усіх обмежень, а особливо нахваляв чудовий клімат, розкішне життя і красу та любовстрасну жагучість тамтешніх жінок. До одностайної згоди поки що на кораблі не прийшли, але картини, намальовані лотовим-напівіндіанцем, заволоділи розпаленою уявою моряків, і було дуже ймовірно, що зрештою йому пощастить домогтися свого.

Троє гостей пішли десь через годину, у той день більше ніхто на баку не з'являвся. Огастес пролежав тихо майже до самої ночі. Потім визволився від наручників та мотузки і став готуватися до своєї виправи. На одній з койок він знайшов порожню пляшку й наповнив її водою з глека, залишеного Петерсом, поклав до кишень холодні картоплини. На його превелику радість, йому трапився також ліхтар з недогарком лойової свічки. Запалити її мій друг міг у будь-яку мить, адже він мав коробку фосфорних сірників. Коли зовсім споночіло, Огастес про всяк випадок склав ковдру на койці таким чином, щоб можна було подумати, ніби під нею лежить людина, і проліз крізь отвір. Опинившись по той бік перегородки, він знову повісив куртку на ніж, щоб приховати дірку, а потім притулив на

місце випиляний шмат дошки. Тепер він був на нижній палубі й став пробиратися, як і вчора, поміж верхньою палубою та стосами барил з-під китового жиру до головного люка. Діставшись до нього, він запалив недогарок свічки і спустився в трюм, з великими труднощами протискуючись між щільно укладеним вантажем. Уже через кілька секунд він стривожився, відчувши, який нестерпний сморід і задуха панують у трюмі. Він не міг собі уявити, що я досі живий у такому застоянному повітрі. Мій товариш кілька разів погукав мене на ім'я, але я не відповідав – отже, його побоювання справджувалися. Бриг шалено гойдався, стояв страшенний гуркіт, і немислимо було б розчути в ньому такий слабенький звук, як шум дихання або хропіння. Огастес відсунув кришку ліхтаря і, щоразу, як була така змога, намагався підняти його високо, аби, побачивши світло, я – в разі я був живий – зрозумів, що наближається порятунок. Однак я не озивався, й припущення про мою смерть поступово перетворювалося в свідомості мого друга на впевненість. Однак він усе-таки вирішив пройти, якщо вдасться, до самого ящика й бодай переконався у слушності свого здогаду. Вкрай пригнічений, він ще якийсь час протискувався вперед та зрештою побачив, що прохід перед ним повністю завалений і тим шляхом, яким ішов, він далі не зможе ступити й кроку. Нездатний більше стримувати розпач, Огастес упав посеред тюків і заплакав, як дитина. Саме в ті хвилини він і почув дзенькіт пляшки, яку я пожбурих на підлогу. Ця випадковість стала для мене справді щасливою, бо хоч яка незначуща вона була, саме завдяки їй не обірвалася волосинка, що на ній висіло моє життя. Проте не відразу довідався я про все, що сталося в ту ніч. Природна стриманість і сором за свою слабкість та нерішучість не дозволили Огастесові відразу признатися в тому, в чому згодом спонукало його звіритися мені тісніше та відвертіше спілкування. Бачачи, що, з огляду на неподоланні перешкоди, далі пройти він не зможе, Огастес вирішив відмовитися від наміру побачити мене й негайно повернутися в кубрик. Перш ніж осудити його за це, слід узяти до уваги тяжкі

обставини, які надзвичайно ускладнювали його становище. Скоро розвидниться, і його відсутність у кубрику можуть помітити; безперечно, так воно й буде, якщо до світання він не повернеться на свою койку. Свічка в ліхтарі догорала, а дістатися до люка в темряві буде надзвичайно важко. Треба врахувати також, що він мав усі підстави вважати мене за мертвого, а в такому разі він уже нічим не зміг би допомогти мені, навіть якби дійшов до ящика, а сам би через те опинився у великій небезпеці. Він знову й знову кликав мене, а я жодного разу не відгукнувся. На протязі одинадцяти днів і ночей я мав рівно стільки води, скільки її поміщалося в глечик, який він мені залишив, – і малоімовірно, щоб я заощаджував воду на початку свого ув'язнення, адже я мав усі підстави сподіватися, що незабаром мене випустять на волю. Атмосфера в трюмі також була для нього – адже досі він дихав свіжим морським повітрям – набагато задушливішою й нестерпнішою, аніж видалося мені, коли я тільки влаштовувався в трюмному ящику; в той час люки були відкриті, як і протягом багатьох місяців до того. До цих міркувань додайте сцену жакливого кровопролиття, свідком якої мій друг був зовсім недавно; врахуйте, що він перебував у полоні, що він страждав, що йому чудом пощастило врятуватися від смерті, але й досі його життя висіло на волосинці, а його становище було незрозуміле й небезпечне, – одне слово, навколо нього склалися обставини, здатні виснажити і тіло, й душу, – врахуйте все це, мій читачу, і тоді ви, як і я, поставитеся до його очевидних хитань у дружбі й вірі з почуттям не гніву, а радше глибокого смутку.

Дзенькіт розбитої пляшки Огастес добре почув, але він не був певний, що звук долинув із трюму. Одначе й іскри сумніву вистачило, аби він вирішив продовжити пошуки. По ящиках він видерся майже до середньої палуби й, обираючи моменти, коли гуркіт хитавиці трохи стихав, став кликати мене на весь голос, цього разу знехтувавши небезпеку того, що його можуть почути на палубі. Як ви, либонь, пам'ятаєте, саме тоді я вперше почув його голос, але надто розхвилювався й відповісти йому не міг. Переконавшись у

тому, що виправдалися його найгірші побоювання, Огастес спустився з ящиків, маючи намір негайно вирушити у зворотну путь до бака. Він так квапився, що кілька менших ящиків скотилися додолу – я почув це торохтіння, як ви, звичайно, пам'ятаєте. Він уже здолав чималу відстань на шляху назад, коли стукіт ножа змусив його завагатися. Мій друг тут-таки повернувся до тих самих ящиків, видерся на них і, дочекавшись затишшя, знову гучно мене покликав. Цього разу я віднайшов голос і зміг йому відповісти. Нестямившись від радості, що я живий, Огастес постановив дійти до мене, попри всі труднощі й небезпеки. Якось виплутавшись із лабіринту тюків та ящиків, у якому він заблукав, мій друг нарешті натрапив на щілину, крізь яку і пропхався ціною неймовірних зусиль, і зрештою, геть виснажений та змучений, таки добрався до мого ящика.

Розділ шостий

Під час нашої зустрічі біля мого притулку Огастес устиг повідомити мені про те, що з ним було, лише в найзагальніших рисах і тільки згодом розповів мені про свої пригоди з усіма подробицями. Він боявся, що його відсутність помітять, та і я нетямився від нетерплячки якомога швидше покинути ненависну камеру, в якій стільки часу був ув'язнений. Ми вирішили негайно добратися до отвору в перегородці, який він проробив, і там я зачекаю, поки він розвідає, що діється нагорі. Ні я, ні Огастес навіть помислити не могли, щоб залишити Тигра тут, у ящику; але ми також не уявляли собі, як з ним бути. Бідолаха зовсім зтих, і, навіть притуливши вуха до ящика, ми не почули його дихання. Я був переконаний, що собака здох, і вирішив відкрити дверці ящика. Він лежав, випроставшись на всю довжину, в глибокому заціпенінні, але живий. Ми не могли втрачати ні хвилини, і все ж таки я не примусив би себе покинути на певну загибель чотириноного друга, який двічі рятував мені життя. Я повинен був бодай спробувати витягти його звідси. І ми його потягли – напружуючи всі сили, знемагаючи від втоми; не раз Огастесові доводилося брати величезного пса на руки й перелазити з ним через усілякі перешкоди – подвиг, на який я, з огляду на велику слабкість, був нездатний. Зрештою ми таки добралися до отвору в перегородці; спочатку проліз у кубрик Огастес, а потім ми затягли туди й Тигра. Все було гаразд, і ми не забули вознести подячну молитву Богові за те, що врятував мене від неминучої загибелі. Ми домовилися, що я поки залишуся поблизу отвору, – тоді мій друг матиме змогу ділити зі мною свою денну пайку провізії, а я зможу дихати відносно чистим повітрям.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

Евгър Аман То

ОПОВІДЬ АРТУРА
ГОРДОНА ПІМА

Примечания

1

© В. Шовкун (правонаступниця), переклад українською, 1992.

[Повернутися](#)